

CÂTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA RECEPTĂRII PROTOCOLISMULUI ROMÂNESC

Vlad-Ion Pappu

Moto: „Nu trebuie să se ceară însă *Poeticii* prea mult. Se pot căuta și pot fi găsite, în această lucrare, idei fecunde și adânci, nu însă și reguli de creație sau de apreciere a artei [...] s-a introdus în conștiința estetică a lumii moderne ideea hotărâtoare că nici creația artei, nici prețuirea ei nu procedează după reguli, ci în virtutea unor puteri, pe care filozoful le poate studia și cunoaște, dar pe care nici un legiuitor estetic nu ajunge să le transforme în norme operante”. (Tudor Vianu, „Poetica lui Aristotel”, în Tudor Vianu, *Jurnal*, București, Editura Eminescu, 1970, p. 163–164)

Din această afirmație a lui Tudor Vianu despre imposibilitatea de a operaționaliza principiile unei poetici derivă și părerea lui Edgar Papu despre rolul numai „orientativ și regularizator” al criticii, și nu „propulsiv”¹.

Mărturisesc dintru început că intenția cu care am reluat, într-un cadru lărgit, cercetarea protocronismului conceput de Edgar Papu nu a fost atât pentru a dovedi valabilitatea ideii, cât pentru a arăta sorgința ei pur intelectuală și neînregimentarea ei politică sau ideologică. De aceea mă simt obligat să remarc, în cadrul capitolului rezervat protocronismului² din ultima lucrare consacrată tematicii, că autorul definește din premisă raportul sincronism–protocronism prin formularea *polemica dintre tradiționalismul spiritual și modernism*.

Definiția impune o primă obiecție, **fiindcă protocronismul nu se confundă cu tradiționalismul, ci sugerează o continuitate a procesului cultural prin conectare la interbelicul care este o epocă sincronizată**³, iar, de pe altă parte, modernitatea dovedită de judecățile critice ale lui E. Lovinescu provoacă anumite nedumeriri:

¹ * *, „Momentul literar 1969”. Dezbateri cu participarea lui Eugen Simion, Șerban Cioculescu, Edgar Papu, Cornel Regman, în „România literară”, anul II, nr. 30(42), 27 iul. 1969 și nr. 31(43), 31 iul. 1969. *Ref.* E. Papu despre rostul criticii: „orientativă”, „fără funcție propulsivă, ci numai regulatoare”; concepția operei derivă din experiențele și trăirile scriitorului, pe care criticul nu are calitatea să le „mandateze”.

² Eugen Simion, *Posteritatea critică a lui Eugen Lovinescu*, București, Editura Tracus Arte, 2017, p. 196.

³ Vezi părerea lui T. Vianu, expusă de Matei Călinescu într-o comunicare ținută cu ocazia colocviului *Cultura română în lume* (Brașov, 1998): „Idealul, într-o cultură mare sau într-o cultură mică, este, desigur, ca acestea să răspundă cu mijloace proprii, originale tuturor marilor întrebări pe care și le pune umanitatea într-un moment istoric dat. Să dea aceste răspunsuri într-un mod adecvat, având la dispoziție instrumentele necesare. Ideea lui Vianu era că, în perioada interbelică, România ajunsese o cultură majoră sau pe pragul de a deveni o cultură majoră [subl. n.]. Evident, traumatismul

1. În *Istoria civilizației...*, criticul de la *Sburătorul* împărtașea, la data redactării, o concepție perimată pentru anii '20, fiindcă *Legile imitației*, lucrare concepută de sociologul și criminologul Gabriel Tarde (1843–1904) și lansată la sfârșitul carierei, în 1890, era contestată de către Émile Durkheim (1858–1917), care atestă o posteritate infinit mai trainică; dacă modul mimetic ar funcționa în toate compartimentele vieții sociale, iar generațiile n-ar fi adus nimic nou față de predecesori, s-ar fi infirmat principiul evoluției și umanitatea n-ar fi fost capabilă să atingă nici măcar stadiul neoliticului. De fapt, reducerea teoriei la principiul imitației este o simplificare nepermisă, fiindcă Tarde enunța existența în cadrul evoluției sociale a unui cuplu complementar *inovație* („*initiatives rénovatrices individuelles*”) – *imitație*, însă afirmă că latura înnoitoare s-ar propaga tot prin imitație, în loc să definească reluarea invenției drept act de aplicare a unei metode. După cum se observă, teza tardiană este valabilă în multe domenii, însă n-are capacitatea de a sesiza legitățile care guvernează creația spirituală.

Lovinescu se cantonează în acest stadiu al cercetării și nu se mai „sincronizează” cu ceea ce gândirea teoretică produce după 1890. Nu ține seama de faptul că la moartea lui Tarde (1904), succesorul său la Catedra de la Collège de France devine Henri Bergson, care lansase încă din 1889 tezele intuiționismului (*Essai sur les données immédiates de la conscience* și *Quid Aristoteles de loco senserit / Semnificația locului la Aristotel*), pierde din vedere că, la 1913, Edmund Husserl publica *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch: Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie / Idei directoare pentru o fenomenologie pură și o filosofie fenomenologică*, la fel cum nu-l impresionează nici altă carte, publicată între 1918 (vol. I) și 1922 (vol. II) care face epocă, *Declinul Occidentului*, de Oswald Spengler (1880-1936). Rămâne străin față de opera majoră a existențialismului, dată în 1927, când Martin Heidegger publică *Sein und Zeit / Ființa și timp* sau față de noile teorii din domeniul fizicii, fiindcă în același an, 1927, Werner Heisenberg formula principiul indeterminării.

2. Concepția sa vetustă respiră cu evidență din demersul său critic; spre exemplu, în cronica la volumul *Pașii profetului*, apărută sub titlul *Figurine I. Lucian Blaga*,

comunist a distrus acest început al «majoratului» cultural românesc.” (v. Theodor-Cristian Popescu, *Dinăuntru. Un curs masteral de regie a teatrului contemporan și o selecție de articole*, București, Editura Eikon, 2018, p. 23–24, preluat din *Scena*, nr. 4, aug. 1998). Aceeași certitudine este împărtășită și mai explicit de L. Blaga, *Despre viitorul filosofiei românești* (articolul de deschidere), în *Saeculum*, anul I, nr. 1, ian.-feb. 1943, p. 1–15; 11; 14: „Gândirea străină ne poate oferi sugestii, motive sau material de prelucrat, gândirea străină însă nu poate fi furnizoare de formule, care ne-ar obliga în chip dogmatic, ca niște corpuri definitiv constituite și intangibile. Acceptăm sugestii, dar nu subjugare [...] În gândirea filosofică, noi românii am dat dovezi de inițiativă, ieșind din robia doctrinelor și intrând cu aceasta întâia oară în imperiul ființei noastre ca atare. S-au produs suficiente dovezi că în gândirea filosofică putem să fim noi înșine. Am dobândit mișcarea degajată printre idei, ne-am eliberat de constrângerea lor inoportună, am cucerit distanța față de teoria străină. Ființa noastră și-a făurit cârma ei proprie și a învățat imperativele rodnice ale gândirii ofensive. Mărturiile abundă, mărturiile că putem gândi lumea încă o dată de la început, altfel decât a fost gândită de alții”.

în *Sburătorul literar*. Revistă literară, artistică și culturală, anul I, nr. 6, 22 Octombrie 1921, p. 129–130 (prima din cele trei cronici, catalogate de D. Vatamaniuc, *op. cit.*, la cota 3037, p. 251), Eugen Lovinescu se dovedește reticent și notează: „lirismul său nu se naște din emoție, ci din senzație, iar, ca expresie, poezia sa se limitează la procedeul aproape unic al comparației [subl. n.]”, însă se simte dator să adauge: „Intelectualizarea emoțiilor este deci un proces firesc al artei moderne [...] Primejdia e alta. Sub masca intelectualizării se ascunde insuficiența sau chiar inexistența emoției; din retorta poetului – și aici Lovinescu își trădează limitele conceptului său de modernism, întâlnindu-se, paradoxal, în judecăți cu paseismul unui Neculai Iorga – nu mai iese esența pură a operei viabile, ci numai simulacrul ei mort. Lipsa de sinceritate și mai ales substituirea complectă și fătășă a elementului emoțional prin elementul intelectual deviază poezia lirică de la scopurile sale și dovedesc sleirea înceată a lirismului”. Ce nu știa criticul era că, în același an, 1921, avea să înceapă revoluția post-romantică în compoziția muzicală, prin lucrarea în tehnică dodecafonică a lui Arnold Schönberg, *Suita pentru pian, op. 25* (încheiată în 1923), ilustrare a tendinței de factură fenomenologică de delimitare a „experienței pure”, ce căuta să elimine impresia sensibilă din receptarea estetică, așa că Blaga era mai sincronizat decât își închipuia E. Lovinescu. De altfel, poetul își va explica ulterior reticența lovinesciană, spunând că i-ar fi intrat în grații dacă i-ar fi frecventat cenaclul (vezi **Lucian Blaga către Melania Livadă, datat Buc.[urești], 31 Ian. 1946, MLR 20799/1–2**).

3. Criteriul sociologic aplicat fenomenului cultural cunoaște un domeniu limitat de aplicare (este o simplă metodă ce se cere completată cu altele) și dobândește un caracter inhibant dacă este extins peste măsură, riscând să înlocuiască criteriul estetic de ierarhizare. Sociologia studiază comportamentul grupurilor umane, fără a ține seama de condiția artistului, de personalitatea creatorului ce se revendică din categoria individualităților. Când cercetează opera prezumă că interesele sociale ale individului creator ar trebui să se regăsească neapărat în produsele sale, reducând opera de artă la mesajul conjunctural. Când analizează receptarea, la fel, pornește de la premisa că gustul public este singurul factor care generează notorietatea operei și o pune pe același plan, aproape o identifică cu valoarea estetică. Când se apleacă asupra personajului literar îi conferă acestuia statut de ființă socială și îl analizează ca și cum ar fi o entitate vie.

Determinismul sociologic poate funcționa în sferele socială, economică, politică, ideologică, însă atunci când ne confruntăm cu fenomenul cultural nu putem identifica corelații interculturale decât prin metoda comparatistă, fiindcă orice generalizare în câmpul unor obiecte cu statut de unicat poate fi hazardată. De aceea, cercetarea sociologică ar trebui să fie precedată de un examen estetic de ierarhizare a valorilor literare și de-abia după extragerea unor tendințe, acestea ar fi apte să primească o interpretare sociologică, în strădania de conectare a faptului literar la ceilalți algoritmi ce caracterizează societatea din contemporaneitatea actului de creație.

Nu putem compara decât opere luate individual, însă chiar și acest exercițiu implică un grad sporit de relativitate (vulgar spus, nu putem compara mere cu pere. Logica ne învață că o analogie, pentru a fi valabilă, trebuie să demonstreze că, din trei trăsături selectate din cuprinsul obiectelor comparate, cel puțin două ar trebui să fie identice. În cazul operei literare sau a operei de artă, în genere, trăsăturile sunt finite (Solomon Marcus), dar indecelabile, fiindcă opera are un statut ilimitat simbolic (Tudor Vianu), așa că depinde de subiectivitatea contemplatorului să delimiteze cele trei componente necesare operațiunii de asociere. Se cere, totodată, reamintit că opera bine structurată posedă o omogenitate internă, recognoscibilă la nivelul stilului, tematicii, limbajului, însă poate prezenta un anumit eclecticism în planul categoriilor estetice, ceea ce i se îngăduie fără a-i afecta coerența.

În concepția sa despre ontologia operei de artă, Edgar Papu pornise de la două premise extrase din studiul crocian al lui Ștefan Nenițescu⁴ asupra modului de delimitare a artei față de istorie, precum și din *Estetica*⁵ lui T. Vianu, de unde preia argumentarea caracterului ireductibil al artei și al dublei determinări a domeniului artistic, organică și civilizațională⁶, construite după alte calapoade decât cele sociologice și ajunge la concluzii mai adecvate faptului cultural decât principiile inovației și imitației, cu mult prea vagi pentru a putea etalona arta și legitățile ei specifice.

⁴ Vezi Ștefan Nenițescu, *Istoria artei ca filozofie a istoriei*, s.n., București, 1925, vol. I, Cartea a II-a, p. 155–156: „Operele-de-artă nu se pot grupa împreună, fiindcă sunt rezultatul singurei cunoașteri care lucrează direct prin exemple, și exemplul nu se înlănțuie ca argumentul, ci este generalitate unică, și totodată operele-de-artă se pot grupa împreună, devremece această denumire suferă pluralul, și deci presupune că toate sunt aceeași, artă [...] Istoria grupează, iar estetica abstrage, însă tocmai această afirmație probează lipsa de sistemică [...] fiindcă simpla statornicire de fapte nu este știință”. Într-alt loc (p. 19–20), însă spune, contrazicându-se: „Am găsit că în cunoașterea directă valoarea este inerentă [...] În estetică, disciplină a cunoașterii [...] studiul valorii coincide cu studiul obiectului și studiul obiectului cu al valorii”, întemeindu-se cu strictete pe tezele lui B. Croce din *Primi saggi* (1919) și din *Estetica, come scienza dell'espressione e linguistica generale*, p. 91 (1912).

⁵ Vezi Edgar Papu, *O estetică românească*, în RFR, anul II, nr. 10, 1 Oct. 1935, p. 218–222. Ref. Tudor Vianu, *Estetica*, vol. I, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1934: „Dar aci intervine în mod legitim întrebarea asupra paradoxalei apartenențe a artei la două regiuni metafizice deosebite: natura și tehnica. Autorul găsește înlăturarea acestui obstacol într-o afirmație a lui Bergson, și anume că ordinea realului nu este ireductibilă, ci constituie numai o simplă convenție între subiect și obiect. Spiritul singur este ireductibil, de aceea oglindindu-se în două ordini deosebite, a aspectelor naturale și a produselor tehnicii, este firesc să reclame reflectarea corespunzătoare indisolubilei sale structuri într'un domeniu unitar ca acela al artei”.

⁶ Vezi Edgar Papu, *Estetica I. Fragmentul în artă. Contribuții la studiul structurii operei de artă*, Eugen Simion (cuvânt-înainte), Vlad-Ion Pappu (ed.), București, Editura Eikon, 2016, p. 385: „arta alcătuiește realitatea tranzitorie dintre organism și cosmos. Orice apariție spirituală independentă, care participă de la ambele structuri într-o nouă sinteză, poartă pecetea artei. Toate organismele implică o evoluție continuă de la naștere și creștere până la punctul epilogic al morții. Dimpotrivă, organismul artistic nu există pentru sine; toată dezvoltarea sa duce într-o înfundătură, de unde nu mai poate propăși; mai-nainte de a muri, el este făcut să se nege pe sine și să se reverse în realitatea străină a cosmosului. Pentru a se salva de la moarte, organismul se schimbă în altceva, care nu piere. Cosmosul artistic prezintă doar o imagine – prin natura sa permanentă – a ceea ce este organic. Astfel funcțiunile vitale ale organismului ajung treptat să se anuleze și să se răsfrângă în imagini”.

Dacă un criteriu sociologic devine instrumentul principal în coagularea unei istorii a literaturii, cum procedează Lovinescu, atunci aceasta grupează operele după o taxonomie formal-convențională (limba de redactare, apartenența etnică și teritorială a autorilor, tipologică, tematică, stilistică, generațională), cu scop explicativ-didactic, însă pierde din vedere caracterul de unicitate al operei, formalizarea excesivă corupe materia prin șablonizare, ceea ce conduce la constatarea că acest exercițiu de conceptualizare ar trebui mutat mai curând într-o istorie a ideilor care să permită desenarea unor tendințe *a posteriori* în sânul câmpului literar.

4. Momentul în care Lovinescu își redactează istoria literaturii române contemporane este prematur, o probă de decupare adamică din context, fiindcă favorizează actualitatea în detrimentul segmentului de literatură veche românească care era încă nedelimitat ca obiect de cercetare și prea puțin valorificat, ceea ce îi dă posibilitatea să se manifeste discreționar, neavând nicio opreliște conceptuală sau teleologică, în afara tezei romanității vehiculată în istoriografie. Nici în prezent manuscrisele vechi românești, în grafie slavonă, nu au fost descifrate în totalitate. Oportună ar fi fost o prealabilă stabilire a inventarului literar existent până la apariția statului român modern și elaborarea unei *antologii* generale a literaturii române, întreprindere nerealizată nici astăzi.

Lovinescu a urmărit în mod programatic să recunoască statutul formator de civilizație numai societății citadine din Țările Române, ce se încheagă de-abia în prima jumătate a sec. 19, vrând să sublinieze rolul de ferment și aportul decisiv al alogenilor (obligați să trăiască la oraș, nefiind „împământeniți”) în acest proces, și a ignorat civilizația sătească, cu mult mai veche, dar mai puțin cosmopolită⁷, ceea ce a stârnit indignarea multora care, chiar fără a fi naționaliști, s-au simțit lezați în fața acestei provocări mutilante pentru istoria autohtonă și pentru modul tendențios în care au fost tratate personalitățile cele mai seamă ale culturii noastre, pentru simplul fapt că prestațiile lor nu intrau în șabloanele teoriei sale și nu reprezentau argumente în sprijinul ei⁸.

⁷ Insistența Semănătorismului asupra ruralului comportă și o dimensiune rasială, fiindcă în perimetrul satului se derula traiul tradițional al etniei autohtone.

⁸ Vezi Al. Procopovici, „E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne I. Forțele revoluționare*”, București, „Ancora”, 1924; II. *Forțele reacționare*, *ibidem*, 1925, în *Dacoromania*, anul IV, 1924–1926, Partea a II-a, p. 1183–1193 [redactat pentru vol. I–II, Cernăuți, Oct. 1925, pt. vol. III, Dec. 1925], va taxa neglijarea de către Lovinescu a literaturii române anterioare sec. 19: „Dacă în felul acesta civilizația noastră modernă este rezultatul unui proces de imitație, un fel, de mimicri cum am zice, atunci de sigur că în fața marelui «adevăr» descoperit de autor, atâtea alte adevăruri și fapte, în legătură cu viața noastră, care s-ar părea de toată importanța pentru lămurirea problemei, nu numai că au putut, dar au trebuit chiar să rămâie desconsiderate în cursul cercetărilor sale. În privința aceasta este foarte semnificativă declarația pe care o face că «psihologia etnică nu intră, însă, în cadrul lucrării de față» și că-și mărginește, deci, «investigația numai la păturile conducătoare» (vol. I, p. 180). De altfel autorul nostru este și sociolog: «Prefăcerile sociale nu se realizează, în genere, prin voința oamenilor ci prin necesitatea legilor sociale» (vol. II, p. 21). De aceea și este foarte logic, pe semne, ca să nu studieze societatea românească în întregimea ei, cu toată inter[de]pendența tuturor straturilor ei,

II. În acest context se cere precizat că **protocronismul se relevă a fi o ramură a comparatismului**, cu un domeniu general de aplicare⁹, care instituie un model aleatoriu¹⁰ și variabil al interacțiunii între polul autonom și cel heteronom al

ci numai păturile conducătoare.” „În numele aceluiasi evoluționism social și cultural», din care ar fi ieșit Regulamentul organic și care se găsește și la baza concepțiilor lui M. Kogălniceanu, «s-au dus toate campaniile obscurantiste de la Mihaiu Sturdza și până în zilele noastre». Astfel ajunge «obscurantist» alături de M. Kogălniceanu, alături de G. Balș, C. Sturdza, V. Beldiman și C. Negruzzi (subliniat de autor) și bietul Costache Conachi (*ibidem*, p. 10–12). „Noua lui <direcție> [a lui T. Maiorescu] reprezintă replica logică a evoluționismului împotriva revoluției noastre culturale care, din contactul cu apusul, s'a mărginit numai la împrumutarea formelor exterioare ale civilizației” (*ibidem*, p. 131). Astfel și T. Maiorescu a fost un fel de reacționar cu critica lui «lipsită tocmai de simțul contingentelor istorice, pe care le-a reclamat altora...» (*ibidem*, p. 137; cele trei puncte de la sfârșitul frazei sânt ale autorului). „Apoi, «activitatea publicistică a lui Eminescu se înscrie printre momentele cele mai caracteristice ale reacțiunii împotriva occidentalizării României și, lucrând în contra timpului, se continuă și astăzi în mișcările extremiste» (*ibidem*, p. 140). «Sub pretextul luptei dintre elementele istorice și cele neistorice ale acestei țări, xenofobia lui Eminescu biciuia, astfel, aproape zilnic pe adevărații făuritori ai renașterii noastre naționale, pe care nu-i înțelegea» (*ibidem*, p. 152)”. „Caragiale este stăpânit de «ură față de noua burghezie în proces de formație» (*ibidem*, p. 195), iar opera lui «e reacționară, nu prin afirmația altei concepții de viață socială, ci prin negația prezentului și, mai ales, a germinilor viitorului» (*ibidem*, p. 196). «Strâmbătura amară a lui Caragiale a ridiculizat cele mai nobile câștiguri ale timpurilor noi» (*ibidem*).” [Despre afirmația lui Lovinescu „influența calvină avea să ne dea cele dintâiu tipărituri românești” (*ibidem*, p. 16), referindu-se la *Catehismul luteran*, tipărit la Sibiu în 1541, recenzentul, aducând ca dovadă octoiul mic slavonesc, tipărit de Coresi la 1557, prezintă în replică faptul că diaconul activa la Brașov la îndemnul lui Oprea logofătul, ucenicul lui Dimitrie Liubavici] „Admirabil exemplu de cum instinctul național ne făcea chiar în acele vremuri vechi să acceptăm din influența apuseană ce ne putea fi de folos – în cazul de față forma limbei românești sau un mai intens cult al limbei românești în biserică – și să păstrăm pe de altă parte intactă moștenirea strămoșească, îmbogățind-o și desăvârșind-o.”

⁹ În 1967, în lucrarea *Călătoriile Renașterii și noile structuri literare*, Edgar Papu observa că marile descoperiri geografice au contribuit la apariția, în cultura *fin-de siècle*, a „exotismului”/ orientalismului (Paul Gauguin/Maurice Ravel); în 1973, enunța ideea că Albrecht Dürer anunță expresionismul, iar în 1977, în cadrul lucrării *Barocul ca tip de existență*, esteticianul arăta că stilul apare inițial în Portugalia manuelină și nu în Spania, cum se credea inițial ș.a.

¹⁰ Solomon Marcus, *Râni deschise*, vol. II, *Cultura sub comunism*, București, Editura Spandugino, 2012, cap. *Extrapolări periculoase*, p. 174; 186; reluarea intervenției sale în cadrul anchetei „Personalitatea culturii române”. Grupaj de texte semnate de Gh. Achiței, Al. Duțu, Solomon Marcus, Mihai Milca, Vladimir Tismăneanu, în *Amfiteatru*, anul XII, nr. 11, nov. 1977, p. 3–5, ridică obiecția, potrivit căreia valabilitatea protocronismului nu se poate dovedi decât dacă teoria ar putea fi fixată în cadrele unei legi, care să-i asigure frecvența, ciclicitatea și coerența aplicațiilor, pierzând din vedere că planul creator nu poate fi anticipat și nici programat aprioric, dar în schimb propune un termen mai adecvat pe terenul ipotezei, denumit de el **anti-cronism**: „Stabilirea riguroasă a unor priorități, anticipări, inițiative, trebuie să fie rodul unei cercetări la sursă efectuate de specialiști; ea presupune o investigație comparativă deosebit de pretențioasă, deci o cunoaștere profundă atât a culturii românești, cât și a culturilor cu care ea intră în contact și în competiție [...] Drumul spre protocronism și, mai cu seamă, spre anticronism [Termenul, introdus de Solomon Marcus desemnează idei sau ipoteze respinse la apariția lor de către comunitatea academică, dar care ulterior își vor dovedi valabilitatea], trece de cele mai multe ori prin sincronism”. Iar într-alt loc adaugă următoarele precizări: „Solomon Marcus atrage atenția că protocronismul e minat de pericolul vehiculării unor informații neverificate, întrebându-se dacă exemplificările considerate anticipări reflectă o serie de situații particulare

câmpului literar (Pierre Bourdieu, *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, 1992), cu respectarea statutului de unicat al operei și al autonomiei esteticului. În ce fel? Reprezintă o extrapolare în plan cultural a teoriei antropogenetice a biologului Ernst Haeckel (1834–1919), reprodusă în lucrarea *Anthropogenie* (1874), care a introdus ideea că evoluția varietăților și genurilor unei specii se desfășoară simultan și în paralel, se întretaie reciproc, hibridându-se și formând varietăți de ordin secund, terț etc., apoi se despart din nou, și a numit acest model evolutiv *heterocronie*, „invertirea fazelor evoluției”¹¹.

rezultate accidentale sau dacă derivă dintr-un fenomen sistemic. Evident că, fiind vorba de ilustrări din sistemul de referință literar, acestea sunt redevabile particularului prin însuși statutul de unicatitate al operei, iar demonstrarea unei tendințe în procesul evoluției literare este o operațiune a posteriori ce ține de serializarea asumată de actul interpretării și nicidecum de intenția auctorială în sine”. (Vlad-Ion Pappu, *Edgar Papu și protocronismul în spațiul revistei «Luceafărul»*, Cluj, Eikon, 2016, p. 198, rezumând intervenția lui Solomon Marcus, în cadrul dezbaterii *Protocronism și sincronism* (I–II). Masă rotundă cu participarea lui Paul Anghel, Ov. S. Crohmălniceanu, Nicolae Dragoș, Pompiliu Marcea, Solomon Marcus, Edgar Papu, M. Ungheanu, în *Luceafărul*, anul XXI, nr. 43, 28 oct. 1978, p. 3 și nr. 44, 4 nov. 1978, p. 3; 6).

¹¹ V. Eugeniu Speranția, *În jurul problemei romanului românesc*, în *Cele trei Crișuri*, (Oradea, dir. G. Bacaloglu), anul VIII, nr. 7–8, iulie-august 1927, p. 112–114: „Fenomenul heterocroniei se poate repeta și în ontogeneza [proces de dezvoltare individuală a organismelor vii din stadiul embrionar până la încheierea ciclului vital/proces de formare a conștiinței individuale] romanului românesc, spre a o deosebi de filogeneza [proces de dezvoltare a vieții pe pământ] romanului în genere”. Articolul lui Eugeniu Speranția reprezenta o replică la aserțiunea lui Mihai Ralea, *De ce nu avem roman?*, în *Viața românească*, anul VIII, No. 4, Aprilie 1927, p. 82–91, potrivit căreia literatura română n-ar întruni condițiile pentru producerea genului românesc. Ralea argumenta că absența unei propensiuni viguroase pentru roman s-ar fi datorat faptului că românii n-ar fi conceput în prealabil o epopee – din nou criteriile extra-literare joacă feste, fiindcă literatura română înregistrase existența unei epopei, *Țiganiada* lui Budai Deleanu, publicată în 1875–1877, iar versiunea secundă în 1925, însă faptul rămăsese ecou –, teoretizarea excesivă împingându-l către convingerea curentă că genul românesc ar purcede în mod obligatoriu din epopee, fiind o adaptare modernă a acesteia într-o „formă evoluată” <Ralea, apud Brunetière>. Vede în eferescența românească de la începutul deceniului trei al sec. XX „intenția clară de a umple o lacună”, dar se întreba sceptic dacă Sadoveanu, Rebreanu, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Minulescu ar fi autori de „creații [romanești] propriu-zise sau numai de compoziții apropiate? Cu tot avântul, cu toată predilecția pentru roman, putem spune oare că am săvârșit această cucerire deplină pentru literatura noastră?”, insinuând că moda vremii n-ar fi avut drept rezultat decât mimări frauduloase și imperfecte. Enunță chiar ideea că romanul românesc n-ar avea încă „o apariție definitivă” și își propune să cerceteze cauzele acestei constatări autodeclarate din premisă. Însă impunerea unei premise eronate invalidează tot raționamentul pe care-l clădește ulterior și care nu face decât să demonstreze teza adoptată aprioric. Din nou se relevă insuficiența formației sociologice, inaptitudinea ei de a detecta valoarea estetică, inadecvarea ei metodologică la obiect, precum și tendința (aș zice, „deformarea profesională”) de a opera judecăți exclusiv după criterii formale. Părerile lui Ralea despre roman se fundează pe anumite idei extrase din sociologie, pe care nu se sfiește să le afișeze: „Evoluția genurilor e determinată, fără îndoială, de felul psihologiei unui moment dat, de caracterul său etnic, de structura sa socială. Dar ea e determinată, în mare parte, și de fenomene de imitație dela popor la popor”. Face, prin urmare, apel din nou la tardism, prin intermediul lui F. Brunetière, *L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature : leçons professées à l'École normale supérieure*, 1914. Iată cum o abordare sociologică a literaturii cauzează erori de situație. În replică la afirmațiile lui Ralea despre

Modelul heterocronic presupune, așadar, inexistența unei axe temporale de referință la care să te poți raporta, evoluțiile diferitelor varietăți sau genuri nu se pot sincroniza, ci cel mult pot fuziona într-un anumit segment temporal. Cercetările actuale privind genomul uman au confirmat indirect teoria, constatând că zestrea noastră genetică nu provine de la o singură specie, *homo sapiens*, ci de la opt tulpini diferite. Când acest model – un veritabil algoritm al particularizărilor – se aplică asupra fenomenului cultural, trebuie luat în calcul caracterul de unicitate al operei, însă tabloul ramificațiilor și osmozelor devine încă și mai complex, fiindcă artistul are libertatea să adopte un filon de inspirație nu numai din contemporaneitatea sa, ci să năzuiască la o filiație de pe toată întinderea axelor temporale, inclusiv din perimetrul formelor revoluate, care nu mor cu totul, asemenea ființelor, ci posedă un potențial de recurență, putând reveni oricând în

imposibilitatea unei culturi de a produce roman, fără un exercițiu anterior în plămuirea epopeei, Eugeniu Speranția dă următoarea explicație: „[...] faptul că mutațiunea «epopee-roman» s’ a petrecut aiurea (pentru că specia-mamă nu există la noi) nu împiedică o perfectă aclimatizare. Dece mediul cel nou, unde s’ a produs imigrațiunea, trebuie să ofere speciei o vieață «artificială», «nefirească»?” Peste aproape cinci decenii, Edgar Papu se va confrunța și el cu o nedumerire similară în privința producției românești de proză pe care o tratează în felul următor: vezi Edgar Papu, *Sincronizarea – o problemă depășită / Tradiție și inovație în proza actuală* – Ancheta *Cronicii*, cu participarea lui Edgar Papu, Liviu Petrescu, Gh. Grigurcu/, în *Cronica*, anul VI, nr. 10, 1971, p. 7. Ref. Răspunzând la întrebarea – „În ce măsură sincronizarea a depășit simpla preluare a unor procedee și a angajat direcțiile majore ale literaturii?”, E. Papu declară: „În cadrul endemicului complex de inferioritate și al condamnabilului nostru autoscepticism, afirmația de mai sus [întrebarea] ar părea ridicol de prezumpțioasă dacă n-ar avea o perfectă acoperire în date ilustrative. Astfel, atâtea aspecte care, în Franța și alte țări culte, s-au ivit după cel de-al Doilea Război Mondial, existau la noi încă dinainte, adică între cele două războaie. Prin principiile prozei sale, implicate îndeosebi în *Patul lui Procust*, Camil Petrescu anticipă Le «Nouveau Roman», Blecher îl precede la o temperatură și mai intensă pe Sartre, cu mult înainte de debutul acestuia. Nu mai vorbim de creația și mai veche a lui Urmuz”. Din producțiile deceniului 7 al sec. XX, remarcă romanul *Șatra* al lui Zaharia Stancu, în care vede o replică tragică a *Țiganiadei*, proza Anei Blandiana, *Calitatea de martor*, precum și *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter* de Matei Călinescu, căruia îi prevede o traiectorie literară capabilă să genereze epigonaj, în caz de traducere. „Faptul nu exclude necesitatea imperioasă de a fi la curent cu actuala fază literară a altor țări, însă nu cu febrilitatea după sincronizare a celui sufocat de un presupus complex retardatar. Inițierea noastră în orientările literare ale prezentului cere o atitudine mai firească și mai calmă, în felul, de pildă, cum un om de cultură englez s-ar interesa de actualitatea literară franceză, sau invers. Trebuie să ne pătrundem de conștiința că înaintăm nu pe planul de recuperare a unei rămăneri în urmă, ci pe acela al concurenței directe cu marile literaturi [...] Noi nu ne putem valorifica pe deplin decât în lumina unui nivel de actualitate universală, pe care se cere neîndoios să-l cunoaștem. Dar materia pe care o valorificăm în această lumină trebuie să fie exclusiv a noastră. O asemenea materie este tradiția, care de multe ori zace uitată, îngropată și inutilizată. Sincronizarea și tradiția prezintă o analogie perfectă cu factorii simbiotici care concură împreună la dezvoltarea organică a unei plante”. Parabola avertizează însă asupra pericolului reprezentat de dezechilibrul în proporții între factorii formatori intern și extern, de eradicarea polului autonom: „Numai soarele poate să valorifice bătrânele seve ale pământului în dulceața unor noi roade. Dar singur soarele, fără acele seve, exercită o acțiune aridă, secetoasă”. Desființează realismul socialist, sub denumirea de „realism vechi, dogmatizat, depășit”, pronunțându-se în favoarea altor mijloacele actuale [1971] de investigație ce ar sta la îndemâna scriitorului, un îndemn indirect pentru utilizarea deschiderilor din politica internă.

actualitate. Evident că, în practică, voința auctorială suferă de sindromul individuației, inclusiv de constrângerile extra-estetice induse de gustul public ori de interesele comanditarului (mecanat, politica etatistă în domeniul culturii, editor etc.).

După cum putem observa, Lovinescu procedează invers, începe cu studiul civilizației românești (așezând data apariției statului român modern drept început al civilizației românești) și aplică concluziile rezultate de acolo fenomenului cultural, când în realitate procesul evolutiv cunoaște o desfășurare contrară, fiindcă nucleul cultural dă naștere civilizației, impunându-i teleologia¹². Așa cum reiese și din etimologia termenului *cultură*, aceasta se trage din cult, emoția estetică fiind mutația laică pe care o suferă fiorul mistic. Prin urmare, credințele imprimă un prim curs culturii laice, după depășirea fazei intermediare a procesului de trecere de la cult la cultură, reprezentat de morala religioasă care din dogmă se transformă în normă socială și statuează pe de o parte codurile de legi, iar pe de alta fecundează gândirea filosofică. Se poate afirma că actul cultural ia naștere în chip de glossă la textele sacre.

Când și-a conceput proiecția protocronică, Edgar Papu a plecat de la observații analitice, descoperind anumite corelații între creatori autohtoni și autori străini provenind cam din șase literaturi europene. I-au atras atenția anumite coincidențe pe care, în cursul vremii, va căuta să și le explice și să le repertorieze într-un ansamblu de natură fenomenală, care să pună în evidență potențialul creator al culturii autohtone, chiar dacă intuițiile respective nu relevă, în multe cazuri, o „valoare circulantă”, prin urmare nu cunosc căi de difuzare care să le permită exercitarea unei influențe efective.

Îmbibat de climatul și interogațiile din presa literară interbelică, împărtășește centrele de interes ale generației sale¹³, însă primele sale exerciții în filologia

¹² De aici, și replica acidă a lui Nichifor Crainic care acuză permanenta confuzie între cultură și civilizație. Nichifor Crainic, *A doua neatârnată*, în *Gândirea*, anul VI, nr. 1, februarie 1926, p. 1–5: „Un suflet plastic ar fi deci un suflet agitat de cameleonismul ce împrumută forme după un determinism exterior și exclusiv [...] Plasticitatea aceasta extraordinară, atribuită poporului românesc, îi trebuie d-lui Lovinescu pentru a[-]și întemeia pe moliciunea ei de ceară o lege menită să lămurească tot secretul civilizației noastre: legea imitației. Nu știm în ce măsură e plastic poporul românesc. Dacă plasticitatea e trăsătura lui dominantă, înseamnă că avem a face cu un popor lipsit total de personalitate proprie [...] Specificând, d. Eugen Lovinescu aplică literaturii românești imitația «cu necesitatea unei legi ineluctabile» și găsește că această imitație «a fost bruscă și integrală» [...] Confuzia este evidentă. D. Lovinescu își propusese categoric să legifereze în imitație totalitatea condițiilor materiale ale vieții românești, adică fenomenele de civilizație și se pomenește neconținut legiferând în aceeași imitație fenomenele de cultură. La pagina 76 [vol. III, ed. 1925], o spune limpede: «Nu numai instituțiile și principiile politice, ci și formulele de artă se propagă prin imitație»”.

¹³ Vezi sincronismul lovinescian în lecțiunea lui Eugen Ionescu, perceput în mod unanim în epocă drept un principiu integral asimilaționist: „Amestecul culturilor se aseamănă cu amestecul raselor: se influențează, îmbogățindu-se reciproc, când au forțe egale. Dar, după cum o rasă debilă e asimilată de o rasă puternică, o cultură debilă poate fi asimilată, subordonată de o cultură puternică, de pildă franceză. Aceasta nu înseamnă altceva decât că nu se pot confunda influențele (transfuziile de sânge) cu uciderile, cu gâtuirile. [...] Numai copacul românesc pare a fi încă nefructificat sau ucis

românească atestă mai cu seamă preocupări de natură teoretic-sistematică care să contribuie la înlăturarea stării de confuzie provocată de multiplicitatea de poziții, păreri și puncte de vedere și să clarifice anumite problematizări.

Reținem părerea sa asupra unui termen deseori invocat, bătut și răzbătut după război, *specificul național*. În articolul *În jurul specificului auto[h]ton*¹⁴, tânărul licențiat condamnă radicalismul ce permite convertirea realizărilor artistice în expresii ale unui fond etnic, prin „deziderate programatice”, argumentând că „numai culturile antice, eflorescențe succesive, puteau îngădui existența specificului național în adevăratul înțeles al cuvântului; statul trăia ca o realitate de limite, cu caracter exclusivist, aducând după sine acel fenomen de «testism» [ref. la Paul Valery, *La Soirée avec Monsieur Teste*, prima ed. separată, 1906, în sens de *încăpățânare*; în plan estetic face aluzie și la pretenția lui Flaubert de a „autonomiza spațiul literar”] care permitea unei culturi să se hrănească din propriile ei măruntaie. Achizițiile din alte culturi anterioare deveneau, prin acțiunea anilor, bunuri organice autohtone [...] În epoca modernă de culturi simultane cu puncte cruciale comune, perspectiva este mai puțin netedă, oferindu-ne o rețea de interferențe [...] Considerat în mod radical, deci în sensul culturilor antice, specificul autohton zăbovește la nivelul coborât al simplei sugestii, care nu de multe ori intră în hotarele ficțiunii.” Ilustrează considerația prin teza lui Émile Mâle (*L'Art allemand et l'art français du Moyen Âge*) [1917], care demonstrează că stilul gotic este de sorginte franceză și nu germană, contrar opiniei încetățenite. „[...] Credem că astfel de ilustrări sunt suficiente pentru a dovedi ineficacitatea acestei noțiuni [specificul autohton], acceptată în sens antic; ele mărturisesc asupra dificultăților în jalonarea unei unități (în speță de ordin etnic) ce reiese din sporirea simultană, divers amplificată și divers radiantă a unei prime intenții. Așadar, ca încercare de a sonda propriul [patrimoniu] național, specificul autohton cade pe al doilea plan, ca fiind expus a porni dela mobile volitive, cu aspecte mitice sau decorative, lipsite de un miez organic. Specificul național răsare pe primul plan ca exponent al actului sincretic. Elementul spontan și personal trebuie să primeze la determinarea specificului național (avându-se totuși în vedere posibilitățile dinlăuntrul unei culturi?), iar nu elementul intențional și demonstrativ. Materialul autohton poate încăpea într'o creație de artă, dar nu dintr'însul se deduce specificul. Recurgând la o ilustrare axiomatică, remarcăm că există astăzi un specific francez, pornit dela însușirea tehnicii și a mentalității care domnește în arta negrilor. Înfațișarea naționalului în artă nu poate fi revelată prin substanță istorică sau pitoresc, deci prin elemente exterioare creației. Specificul național nu trebuie să ne proiecteze spiritul unei culturi într'o fază de încremenire, deci sub aspecte nepersonale și cunoscute, ci să ne redea o contribuție personală pusă în raport cu

de altoi”. (*Floarea de foc*, anul II, nr. 1, 25 martie 1933, p. 7, apud *Război cu toată lumea*, vol. I, ediție îngrijită de Mariana Vartic și Aurel Sasu, București, Editura Humanitas, 1992, p. 50–52).

¹⁴ Publicat în *Axa*, anul I, nr. 2, joi 10 noiembrie 1932, p. 2.

noi aspecte ale spiritului [subl. n.]. În acest mod, specificul național devine un ax sigur și permanent înlăuntrul unei evoluții organice și rafinate”.

Ca să respect ordinea cronologică, inserez printre reperele literare românești ale lui Edgar Papu un demers interbelic, cu un pronunțat accent protocronist, care emană de la un critic, acut și pasionat cercetător al poeziei eminesciene – Nicolae Davidescu¹⁵. Acesta observă că la Verlaine („Art poétique”: „De la musique avant toute chose,/ Et pour cela préfère l'Impair/ Plus vague et plus soluble dans l'air,/ Sans rien en lui qui pèse ou qui pose.”), considerat primul poet simbolist, muzicalitatea dobândește o accepțiune specială: „muzicalitatea unei poezii, în sensul simbolist al cuvântului, e de natură structurală, și nu țintește decât cel mult incidental, un efect auditiv, ci unul de sugestie izvorât dintr-o colaborare de stări sufletești dintre o poemă dată și cetitorul ei”. O atare sugestie realizează o concordanță între trăirea poetului și senzația indusă contemplatorul estetic. În mod paradoxal – ne avertizează N. Davidescu – primul poet român care a utilizat procedeul a fost Eminescu, deși în mod curent se admite că începuturile simbolismului le revin lui Macedonski sau Mircea Demetriad, care au difuzat principiile poetice simboliste, însă care ar fi practicat, în fapt, o rețetă poetică parnasiană. În sprijinul simbolismului eminescian, citează judecățile lui Ștefan Petică din studiul *Arta Națională* [I., în *România Ilustrată*, anul I, nr. 4 (Martie) 1901, p. 70–71]: „poezii ca: *Melancolie*, *De câte ori*, *iubito*, *Despărțire*, *Când însăși glasul*, *Se bate miezul nopții* și altele, îndreptătesc mai curând trecerea lui Eminescu printre rândurile simboiștilor”. Ca să explice accesul lui Eminescu, care nu cunoștea limba franceză, la poetica simbolistă, N. Davidescu apelează la o idee a lui Novalis, pentru a demonstra o posibilă filiație a unui germen simbolist prin intermediul curentului romantic și al filosofiei idealiste germane, cu care poetul nostru era pe deplin familiarizat. Novalis¹⁶, într-o epistolă din 1798, îi împărtășea lui Fr. Schlegel următoarea idee, pe care teoreticianul român o traduce măiastru: „poesia pare să se scuture aici de exigențele ei, să devină mai suplă mai docilă. Acela care va încerca însă experiența acestui gen își va da repede seama cât este de greu să se realizeze în aceste forme. Această poezie mai largă este însăși problema cea mai înaltă a compozitorului poet, o problema care nu poate fi rezolvată decât cu aproximație și care face parte din domeniul poeziei superioare. Aici se deschide un câmp fără margini, un domeniu infinit. S'ar putea numi această poezie superioară: poezia infinitului”. Consideră, că similar simboiștilor francezi, ce încercau să depășească vocabularul poetic al romantismului, Eminescu, „căutându-și forma cea mai potrivită

¹⁵ Vezi articolul *Eminescu, precursor al simbolismului*, în *Universul literar*, anul XLIII, nr. 23, sâmbătă 10 Iunie 1939, p. 1; 8.

¹⁶ O părere similară exprimase Fr. Schlegel cu un an înainte despre proză, cu referire la *Wilhelm Meister*: „Orice roman [care se vrea] sintetic trebuie să adopte o soluție mistică”, Novalis, *Schriften*, Bd. 3, *Das philosophische Werk* (II.), Richard Samuel/Hans-Joachim Mähl/Gerhard Schulz (Hrsg.), Kohlhammer, Stuttgart, 1968. 3. Aufl. 1983, S.639 /Frag. Nr. 506/; intuiția lui Novalis se va precipita într-un cadru care depășește simbolismul, și anume în concepția estetică asupra operei sincretice, nelimitate, visate de Wagner.

idealului său estetic, aduna în același timp și creia materialul de descompunere a pojghiței romantice închegate pe suprafața poeziei românești”.

Un alt reper care atestă intenția lui Edgar Papu de a explora literatura română datează din anii 1934–1935, când își propusese să fondeze, în colaborare cu Ștefan Todirașcu, o publicație care să reunească studiile de literatură veche românească, însă inițiativa fusese descurajată de cercurile academice care considerau că n-ar exista material doveditor pentru o atare întreprindere, după cum relevă într-un articol consacrat contribuției lui Ion Bianu la studiul literaturii vechi, disciplină – potrivit spuselor sale – în cadrul căreia s-a „făcut dintotdeauna protocronism”¹⁷.

Anul 1936 aduce cu sine alte două studii tematice, ambele incluse în culegerea *Răspântii. Forme de viață și cultură*, București, Societatea Română de Filozofie. „O estetică românească” despre ediția integrală a *Esteticii* lui Tudor Vianu, lucrare de nivel european care dovedea aprecierile fostului său student despre standardul învățământului superior românesc care atinsese baremurile internaționale. O mărturisește ca unul care frecventase centrele academice din Viena, Florența, Perugia sau Neapole. Al doilea studiu „Vico în cultura românească”, cercetează gândirea istorică românească de la Bălcescu la Xenopol, demonstrând influența lui Vico, fie prin filiera Cesare Cantù – Vasile Conta, fie prin filiera franceză Edgar Quinet – pașoptiști, care a structurat concepția istorică modernă a românilor.

Într-o scrisoare către Lucian Blaga¹⁸ își anunță intenția de a scrie un studiu comparativ asupra motivelor *Faust* și *Meșterul Manole*, făcând mențiunea – ca să-l flateze pe Blaga – că mitul manolic este superior legendei faustice, fiindcă nu s-ar rezuma la un demonism demolator. Studiul promis, mult mai nuanțat, „Faust și Meșterul Manole” va apărea în *Cuget moldovenesc*, anul XI, nr. 8–9, august–septembrie 1942, p. 97–102.

În articolul „Dualismul limbajului în literatura noastră”, în *Cuget moldovenesc*, anul IX, nr. 1–3, ian.-mart. 1940, p. 9–11 – scris și el cu trei decenii înainte de difuzarea *Tezelor din iulie 1971* – E. Papu relevă, pentru început, cele două tendințe prezente în literatura română, pe un ton neutru, fiindcă obârșia sa care nu era românească (până la vârsta de 15 ani nici măcar nu fusese cetățean român) îi permitea să abordeze subiectul fără prejudecăți și fără părtinire, negrevat de acel *idola specus* (prejudicata cavernei): „Fiecare istorie a literaturii române se ocupă, la timpul potrivit – remarcă tânărul gânditor preocupat de deslușirea neclarităților provocate de mentalitatea curentă – de un curent tradiționalist, atașat de comoara lingvistică populară și un curent [de gândire] complimentar, care caută să-și apropie un vocabular determinat de neologisme [...] noi căutăm, în momentul de față, să mutăm problema într’un aproximativ ansamblu sistematic [...] Bunăoară, seria așa zisă tradiționalistă prezintă, din prima clipă, o armonizare, o sinteză între funcțiunea politic-națională și cea estetică; va rămâne aceeași în toate fazele

¹⁷ V. Papu, Edgar, *O veche instituție actuală*, în *Luceafărul*, 41(1378), 8 oct. 1988, p. 1.

¹⁸ V. Edgar Papu către Lucian Blaga, *datat 6/VI./[1]936*, MRL 20562/1, BMSSC_394.

culturii noastre. În curentul potrivit, de îmbogățire a limbajului prin forme apusene, foarte rar se întâlnește această omogenitate [...] La început, criteriul de occidentalizare a limbii apare exclusiv politic-național, după cum reiese din principiile docte și severe ale școlii latiniste, unde preocuparea de frumos rămâne pe ultimul plan sau nici nu există. Frumosul ajunge abia la o funcțiune subordonată și ancilară în tendința mai târzie de italianizare a limbii, dictată de inițiativele mai artistice ale misticului și capriciosului Eliade [Heliade-Rădulescu]. Dimpotrivă, în a doua etapă criteriul lingvistic occidentalizant poposește pe un plan exclusiv estetic și chiar estetist, după cum dovedește recentul modernism; neologismele, scoase cu predilecție tot din sfera latină sau neo-latină apar aici absolut indiferente față de teza romanității noastre, fiind cultivate pentru efectele lor sonore, adaptate unui ideal de inspirație muzicală”.

În termeni de geografie literară, observă că Moldova și Ardealul sunt mai tradiționaliste, pe când Muntenia – consideră el –, văduvită de un lexic mai variat, aderă cu precădere către îmbogățirea limbii prin forme apusene; compară Țara Românească cu un pocal cu gura deschisă către Sud de unde absoarbe toate influențele de-a lungul istoriei (romanitatea, cultura slavonă, ortodoxia, cultura fanariotă, primul ferment francofil). Ideea lui este că, după Mica Unire, când Muntenia devine centrul politic al țării și instanța de filtrare a influențelor, aceasta a proiectat deficiența ei structurală (anemia ei lingvistică, principalul instrument de închegare a unei opere literare) asupra întregului spațiu cultural românesc și a facilitat aculturația apuseană, dar și permeabilitatea valorilor culturale, în genere: „Astfel, fie că tendința occidentalizantă este dictată de motive politice, fie estetice, ele nu alcătuiesc decât determinantele unor împrejurări de moment [...] se leagă de receptivitatea structurală muntenească”.

În cadrul acestui text dă un prim eșantion comparatist între o valoare literară autohtonă și echivalentul ei canonic omologat: „exemplul moldoveanului Creangă ne ilustrează minunat cum prin propriile resurse ale vorbirii populare se pot exprima nuanțe sufletești și penumbre de umor, în măsură a-l înălța pe povestitorul nostru la nivelul unui Dickens sau Cehov”.

În continuare, juxtapune contribuția gândirismului zestrei aduse de semănătorism, enunțuri în care discernem o notă blagiană, care suna cam așa: Diferența între gândirism și semănătorism seamănă cu cea între *Vechiul* și *Noul Testament*; „«Gândirea» – susține E. Papu – nu s’a oprit la decorativul dulceag și la idilicul superficial al vieții de la țară, ci a coborât mai adânc în tainele structurii, către straturile originare ale spiritualității noastre [...] Este interesant de notat că Matei Caragiale, poate unul din cele mai rafinate roade ale *Gândirii* pe plan artistic, îmbină în stilul său turcismele orășenești cu tendința lingvistică occidentalizantă [În 1991, când va relua tematica protocronismului, în „Problema protocronismului. *Protocronism în veacul XX* (3)”, în *Românul* – magazin cultural, anul I, nr. 8, iulie 1991, p. 1; 4–5, va releva existența unei ediții franțuzești din 1936 a *Crailor de Curte Veche*, care i-ar fi fost accesibilă lui Lampedusa]”.

Un al treilea reper, asimilat ulterior dovezilor protocroniste va fi cazul Macedonski care, deși va fi primul simbolist român, vădește la debutul său poetic „o aderență la etimologismul lingvistic”, admirându-i pe Bolintineanu, Grigore Alexandrescu și Heliade; în privința lui constată că „însușiri atât de vetuste se îmbină cu unele radical înnoitoare la bizarul poet, fără să-i atingă fondul specific, exprimat mereu în tendința de a îmbogăți limbajul artistic cu forme apusene”. Faptul îi suscită aserțiunea că „nimeni nu poate deveni altceva decât ceea ce pare indicat să fie”.

Subliniez faptul că acest cumul de idei se încheagă înainte ca George Călinescu să-și fi publicat celebra *Istorie a literaturii ...* (1941, apăruse numai *Compendiul* în 1934 la Editura Națională Mecu); concomitent se remarcă o pledoarie în favoarea autonomiei esteticului, cu referire la dictatul cultural muntenesc, dar prevenind asupra pericolului reprezentat de o politică culturală polarizatoare, existentă la data redactării, dar anticipând parcă subversiunea proletcultistă: „Tendința de deviere a inspirației și a expresiei către o unitate centrală nu pot duce decât la diminuarea variatelor resurse poetice ale unui popor puternic dotat”.

Un alt text, care anunță protocronismul, este consacrat explorării filonului naționalist din literele autohtone, *Literatura română și naționalismul*, în *Cuget Moldovenesc*, anul X, nr. 1–3, ianuarie–martie 1941, p. 18–24, când spiritul de neutralitate al autorului este afectat de evenimente personale imprevizibile. În vremurile tulburi din perioada octombrie 1940–iunie 1941, un timp, atunci când poposea în București venind de la Iași unde era profesor la Liceul de aplicație a Seminarului pedagogic (1936–1943), fusese nevoit să se refugieze în alte locații decât casa părintească, iar situația-limită i-a ascuțit simțurile și i-a potențat luciditatea. Articolul apare după ce își înfrânsese toate temerile și trecuse peste prima perioadă de deconcertare, când preferase să se exprime în registrul liric, vezi poezia *Autumnală*, apărută în *Cuget moldovenesc*, anul IX, nr. 9–12, septembrie–decembrie 1940: „Întreaga fire-i beată de stranii înțeleșuri./ Vânt cată să descânte un glas din neguri mute./ Vânt grăitor! Cenușa acestui ceas o' mpresuri/ Cu prevestiri șoptite în sboruri nevăzute// [...] Și totuși se înalță ceva – ca o suflare/ Ce înfășoară clipa în umbre de durere.”¹⁹ Văzând că numele său este acceptat, își ia inima în dinți și, în numărul următor al publicației, dă un mic studiu despre anatomia naționalismului, distingând două faze în filonul respectiv: o fază a naționalismului politic și militant, caracteristic momentelor istorice revendicative, când se urmărea atingerea unor idealuri naționale constructive și o fază de tihnă împlinită după atingerea obiectivelor propuse, când naționalismul nu mai este determinat de acte politice, „ci are acum răgazul să-și adâncească propria esență etnică”²⁰, fază pe care

¹⁹ Un hiat poetic similar mai cunoaște în decembrie 1989, când trimite spre publicare la *România liberă* poemul *Semenilor mei*, compus în detenție, dar este respins, ceea ce îi va da certitudinea că interdicția în ceea ce-l privește se menține în continuare.

²⁰ N. Manolescu extrage de aci „aplecarea către sine a literaturii române din interbelic care a dus la fascism”, vezi luarea sa de cuvânt la prima *Dezbatere privind protocronismul*, găzduită de

a numit-o a „naționalismului metafizic”. E. Papu ilustrează prima fază prin opera lui Bălcescu și a patrioților din jurul său, iar a doua cu căutarea eminesciană a mitului „vârstei de aur”, întruchipată de domnia lui Alexandru cel Bun, unde determinatele mediului istoric sunt abrogate în favoarea ficțiunii speculative. În cazul Ardealului, observă funcționarea aceleiași alternanțe a fazelor naționaliste și îl definește pe Blaga drept „un Goga metafizic”. Observă, totodată că „manifestarea naționalismului, oricare i-ar fi natura, se exprimă printr-o aderare literară la curentul tradițional, fără a se identifica lui”, fiindcă naționalismul militant induce un tradiționalism istoric, pe când cel metafizic procedează la „un boicot al istoriei”. Nevoit să atingă și starea actualității de la începutul anului 1941, devine extrem de rezervat și găsește că o antepronunțare s-ar putea dovedi dogmatică, ceea ce-l face să afirme: „Ne aflăm pe pragul unei noi faze ciclice a literaturii noastre, în ceea ce privește principiul naționalist. Deoarece suntem numai la început, nu putem prevedea cu exactitate expresia artistică definitivă în care această nouă fază se va cristaliza”.

Mai adaug considerațiile oarecum consonante asupra sincronismului datorate lui Vasile Pavelcu (1900–1991), *Sincronism și evoluție*, în *Ethos* (Iași–Alba Iulia), anul I, nr. 1, 1944, p. 129–130: „Fixarea unei ordini cronologice obiective și valabile simultan pentru mai multe evenimente este destul de ușoară în lumea materială. Ea devine, însă, extrem de anevoioasă, când este vorba de lumea spiritului, individual sau colectiv [...] Ierarhia valorilor iese din ordinea cronologiei fizice și biologice, ceea ce este nou nu este totdeauna și mai bun [A făcut oare poezia un progres de la Cântarea cântărilor încoace, se întrebă și Theodor Codreanu în *Anamorfoze*, cap. *Protocronismul*, București, Editura Scara, 2016]. Se impune o metrică a atitudinilor. Înțelegerea devine verticală [simultaneizarea operelor de pe axa diacronică, dar și etalonarea textului în funcție mediul istoric de proveniență]”.

Ținând cont de condițiile în care apare protocronismul, inițiatorul său fusese nevoit să-și mascheze filiațiile și sursele de inspirație, inacceptabile în împrejurările anului 1977, așa că intuițiile sale rămân defective de demonstrație, iar în 1991, când ar fi avut ocazia să se exprime nestingherit, starea de sănătate (o cecitate avansată) nu i-a mai permis să se lanseze în laborioase cercetări de bibliotecă.

La acea dată, ideea anticipațiilor, o versiune simplificată a *heterocroniei*, reprezenta un prim pas dintr-o strategie menită să atenueze șocul noutății, fără a avea aerul că atacă pieptiș concepția marxistă, ceea ce ar fi dus la cenzurarea imediată a

Muzeul Literaturii Române la 8 oct. 1977, ceea ce demonstrează că era la curent cu faptul că inițiativa protocronistă nu este tributară prescripțiilor de politică culturală formulate în cuprinsul *Tezelor din iulie* 1971. Marian Popa adaugă și alte amănunte: „Altă opinie a lui Nicolae Manolescu, exprimată într-o dezbateră publică în «Rotonda» Muzeului Literaturii Române, nu depășește oralitatea mizerabilă: Edgar Papu ar trebui asimilat legionarismului și protocronismul comparat cu «Action française», punct de vedere sugerat și de activistul Gogu Rădulescu, în «România literară».” (Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine. 23 august 1944-22 decembrie 1989*, Ed. Semne, București, 2009, II, p. 89).

întregului demers. După aclimatizarea protocronismului ar fi urmat, probabil, stabilirea unor coordonate și principii de captare a fenomenului cultural (așa cum face aluzie într-o scrisoare adresată în noiembrie 1977 criticului ieșean Ion Constantinescu²¹), însă ciocnirea violentă cu opoziția ideii sale îi va zădărnici planul.

Reamintesc că prima reacție publică asupra protocronismului a fost reprezentată de articolul semnat de N. Manolescu, *Tezism și spontaneitate*, în *România literară*, anul X, nr. 32, joi 11 august 1977, p. 8, în care suspectând faptul că volumul *Din clasicii noștri* ar fi fost o comandă politică se grăbește să-l acuze pe autor de tezism. Când și-a dat seama că E. Papu nu avea gir politic și-a întetit critica, insinuând în luarea sa de cuvânt din cadrul Dezbaterii de la MLR²² că protocronismul ar fi fost o resuscitare a naționalismului interbelic; acuzația a întrunit deplina aprobare din partea lui Iorgu Iordan (dacă nu cumva erau concertați în prealabil) care a prezidat dezbaterile și a tras concluzia că protocronismul ar vădi o tendință nombriștă („dă impresia că am fi buricul pământului”) și s-a arătat îngrijorat ca nu cumva asemenea idei să corupă tineretul. Avertismentele lui Iorgu Iordan, printr-o uimitoare coincidență, repetau reproșurile lui Brejnev făcute lui Ceaușescu la 5 august 1977, în Crimeea. De altfel articolul lui N. Manolescu apare la șase zile după amintitul summit româno-sovietic, într-o perioadă din an când viața literară îndeobște lăncezește.

Am ajuns la concluzia că această dezbateră, desfășurată cu ușile închise, a determinat în mod decisiv soarta protocronismului, conceput de E. Papu, fiind un proces politic prin care s-a respins orice atingere pe care ar fi putut să o producă aculturației ideologice care teoretizase cultura română.

Dacă eliminarea lui Edgar Papu din învățământul superior se produsese în virtutea Directivei de bază nr. 35 a NKVD pentru țările din orbita sovietică²³ („Din școlile elementare, de specialitate, dar mai ales din licee și facultăți trebuie să fie înlăturați profesorii de valoare care se bucură de popularitate”), pe baza calomnioasei caracterizări din dosarul său de cadre din 1948²⁴, „demascarea” protocronismului –

²¹ „[Cu referire la volumul *Din clasicii noștri*, apărut în iunie 1977] N-am intenționat, însă, să prezint o lucrare exhaustivă a punctului nostru de vedere. Am vrut doar să-mi amenajez o bază sau, mai curând, un nucleu de acoperire demonstrabilă, să înfig, adică, o pană care să despice și să zguduie mentalitatea curentă. Așa am crezut că este mai strategic pentru început. / O lucrare de consolidare, cu adevărat științifică, a poziției noastre, abia acum, după ce am provocat atenția, trebuie să urmeze [...]” (apud *Edgar Papu către Ion Constantinescu*, datat 26.XI.1977, înscris facsimilat de Securitate și prezent în DUI „Filologul” (Edgar Papu), reprodus în Vlad-Ion Pappu, *op. cit.*, p. 136)

²² V. Nota informatorului cu nume de cod „CÂMPEANU” despre *Dezbaterile* cu tema „Sincronism și protocronism”, găzduită de MLR la 22 octombrie 1977 în ACNSAS, Fond informativ, Dosar de urmărire informativă privind „FILOLOGUL” (nume de cod pentru Edgar Papu) nr. 10975, deschis la 21.06.1977, dactilogramă, f.7, în Vlad-Ion Pappu, *op. cit.*, p. 247–248) din 22 oct. 1977. Marian Popa oferă și alte detalii, redată de noi în paginile anterioare.

²³ Vezi documentul, în revista *Memoria*, nr. 8, 1991.

²⁴ Dosarul fusese întocmit de Comisia pentru epurarea Centrului universitar Iași, al cărei vicepreședinte, Andrei Oțetea, era unchiul lui N. Manolescu și în care se recomanda ca Edgar Papu să nu fie integrat în învățământ și să nu i se confere statut social, fiind considerat un element mistic

asimilat unei teorii capabile să coaguleze un grup conspirativ, cf. Directivei NKVD 38, împotriva căruia „[...] imediat trebuie pornită [...] o campanie de acuzare a naționalismului și șovinismului” – s-a făcut după o procedură mai alambicată, așa-zișii partizani ai protocronismului primind misiunea să deturneze teoria către un derapaj naționalist, pentru ca „băștinașii” indignați să poată demonstra potențialul ei de subversiune.

Însă nu trebuie decât să cântărim părerile lui N. Manolescu și E. Papu despre realismul socialist, pentru a ne face o idee despre sorgintea acuzațiilor.

Nemulțumit de afirmația lui E. Papu, care ar fi pus „fără să clipească semnul egalității între sincronism și «năzuința ce alimentează o conștiință retardată», Manolescu explică: „[...] problema care se pune astăzi când discutăm sincronismul, este corectarea mecanismului prea sumar, sugerat de Lovinescu [...] și lărgirea sferei determinismului istoric; cu alte cuvinte, o privire mai dialectică a raportului dintre specific național și influență”.

Niciunul dintre comentatori nu pare a fi observat că citatul furnizat de N. Manolescu era trunchiat cu rea-credință și scos din context. În *Cuvântul explicativ*, ce prefătează volumul *Din clasicii noștri*, formularea originară sună în felul următor: „Am fi rămas în cultură o regiune periferică, atât a Orientului, cât și a Occidentului, dacă elementele opuse ale acestor mari zone s-ar fi menținut la noi într-o pasivă și hibridă stare de amestec. Nu putem nega și existența unui asemenea aspect regretabil prin părțile noastre, ceea ce a generat la unii conștiința de ultimi, de retardatari, odată cu atât de legitima cerință a sincronismului” (ed. 1977, p. 11). După cum se vede, așadar Edgar Papu este departe de a acuza sincronismul (nici nu se referea la E. Lovinescu, care oricum nu deține exclusivitatea asupra termenului), ci – dimpotrivă – îl consideră salutar în operațiunea de reglare a acelei tendințe existente în cadrul câmpului literar românesc, ce vădea o conștiință fisionată (în stadiul de „amestec” neomogenizat) a bipolarității surselor de influență de la Est și de la Vest. Vădea în sincronism un mecanism prin care segmentul anacronic al culturii române putea fi adus la stadiul emancipat de sinteză occidental-orientală²⁵. Propunea, prin urmare, o uniformizare internă a spațiului cultural autohton, fiindcă existau voci de autoritate (L. Blaga sau T. Vianu) care vedeau în

și nesigur. Se interpreta, în acest mod, gestul său de a publica în *Jurnalul literar*, anul I, nr. 7, 12 februarie 1939, p. 1, un articol despre Sf. Tereza de Avila, temă pe care i-o sugerase chiar G. Călinescu; vezi pasajul din Edgar Papu, *Memorii dintr-un secol*, Cap. „George Călinescu”, p. 154: „Ca să ne ajute, deși, în principiu, dădea libertate colaboratorilor să scrie la ce se pricep mai bine, a dat și unele sugestii de subiecte. Printre ele se număra și unul despre Sfânta Teresa de Avila. Imediat l-am ales eu, fiindcă tocmai studiasem *Libro de su vida* și *Castillo interior*. În primul număr al *Jurnalului literar* a ieșit și eseul meu despre sfânta carmelitană, după care, nemaifiind solicitat de Ivașcu, n-am mai publicat acolo”.

²⁵ Certitudinea lui Edgar Papu că românii au realizat, la nivel cultural, o sinteză între Orient și Occident a fost confirmată, în cursul anului următor, de Mircea Eliade, *L'Épreuve du labyrinthe. Entretien avec Claude-Henri Rocquet*, Paris, Belfond, 1978: „Cultura română a rezultat din tensiunea dintre sedentarism și transhumanță [...] dintre localism, provincialism și universalism”.

interbelic semnele unei culturi majore sau pe cale de a deveni majoră, deși nu întregul domeniu atinsese stadiul sintezei.

Toată formularea din articolul de întâmpinare sugerează că textul făcea parte din categoria dogmatică a „muncii de lămurire” pe care activistul este ținut să o ducă cu „dușmanul de clasă” sau cu „elementele șovăielnice”. Prima deformare apare încă din titlul cronicii, când teoria lui este atribuită unei gândiri teziste, fiindcă își închipuia că lucrarea lui E. Papu avea gir politic²⁶. Mă întreb, totuși,

²⁶ Anneli Maier, *Romanian „Protochronism” and the New Cultural Order*, Radio Free Europe, RAD Background Report/226, 17 nov. 1977. Ref. Prima analiză externă a ideii protocronismului, asociată politicii culturale a regimului Ceaușescu, care vede sorgintea ideologiei literare în primordialismul propagandei sovietice, deși urmărea combaterea aculturației rusești: “By means of a widely publicized theory postulating Romanian precedence in world literary history past and present, the Romanian regime seeks to boost both the national consciousness and pride of the population and also to raise the prestige of indigenous cultural offerings on the international market. Another recent Romanian theory on the need for a «new cultural order» further specifies the international framework in which to display Romanian «protochronistic» achievements. It is especially interesting that although the aim of the concept of «protochronism» is to correct the disparaging and minimizing distortions of Romanian literary history prevalent under Soviet «guidance» in the 1950s, the theory resembles the Stalinist penchant for inventing and proposing Russian or Soviet priorities in all spheres of cultural activities”. Trece elegant sub tăcere experiența lui Edgar Papu din perioada stalinismului de ocupație, notând doar în treacăt: “between 1947 and 1967 he had no book published and was virtually absent from literary life” și dorind prin aceasta să insinueze că nu mai era la curent cu desfășurările din viața culturală. Din importanța care se acordă ideii, autoarea trage concluzia că aceasta nu este de natură istorico-literară, ci eminentă ideologică, că este ”un concept axiologic activ”, orientându-se după criticile din țară: “The above makes it clear that Papu’s theme has nothing to do with literary history itself, but is concerned with literary ideology, with serious implications both for Romania’s domestic literary policy and its cultural propaganda abroad”. Consideră că teoretizările lui Athanase Joja (*Logos și ethos*, 1967) ar fi impus în câmpul cultural românesc conceptul de specific național, considerându-l, așadar, de dată recentă. În încheiere, Anneli Maier apelează la o poziție de principiu, enunțată de consilierul lui N. Ceaușescu, Mircea Malița, la sesiunea generală a UNESCO din 1976 și tipărită în revista *Culture*, vol. III, nr. 4/1976, material care – recunoaște ea – nu a fost difuzat în România. Se postulau acolo zece principii de politică culturală, propuse spre adoptare: 1. „Cultura este temelia pe care se dezvoltă identitatea unui popor”, ajungându-se la concluzia discutabilă că „Este imposibil pentru un om să-și conducă o viață proprie prin intermediul unei culturi străine”. Unilateralizarea acestei problematice duce la absurd, fapt sesizat de Edgar Papu, atunci când se referea, în mod ironic, la ceea ce învățau africanii din coloniile franceze, după manualele din Metropola: negrișorii învățau la istorie – «*Nos ancêtres, les Gaulois...*». 2. Denunța standardizarea instituțiilor și predominanța unei limbi de circulație drept procedee imperialiste. 3. Cultura ca instrument de supraviețuire a unui popor. 4. Toate culturile sunt egale în termeni de autenticitate. 5. Televiziunea prin satelit este un mijloc de agresiune asupra culturii, întrucât promovează, în proporție de masă, un export incontrollabil de conținuturi potențial dăunătoare. 6. Cultura este inseparabilă de procesul dezvoltării economice și sociale, acreditând determinismul propagat de sociologia marxistă, și nu numai. 7. Necesitatea dialogului între culturi, se înțelege de pe picior de egalitate. 8. Cooperarea culturală drept formă superioară de dialog. 9. Statutul mondial al culturii este amenințat de forțele militariste. „O cultură care propagă agresiunea nu mai este demnă de acest nume”. 10. Patrimoniul cultural este moștenirea umanității. Prin urmare, Edgar Papu este acuzat că s-ar înscrie în această tendință pe care n-avea cum să o cunoască, deși unele din principii sunt de bun-simț, fiind cunoscute și respectate în România încă dinaintea perioadei comuniste.

ce cădere morală avea un ins care semnase în trecut asemenea mostre de dogmatism²⁷ să dea lecții despre libertatea de gândire. A se compara cu primul articol semnat de Edgar Papu după ieșirea din închisoare, *Realism și purism estetic*, în *Gazeta literară*, anul XII, 6(569), joi 4 februarie 1965, p. 7 (reluat în vol. Al. Săndulescu, Marcel Duță, Adriana Mătescu, *Conceptul de realism în literatura română*, antologie și studii de Al. Săndulescu, Marcel Duță, Adriana Mătescu, București, Editura Eminescu, 1974), în care acesta are curajul să afirme: „Nu orice creație de artă valabilă [...] este realistă, dar orice creație valabilă își asumă categoric obligația de a fi reală, adică de a-și extrage substanța din domeniul realității” sau „realismul nu acoperă întregul sistem de relații al realității, ci numai al realității evidente [...] nu acoperă întregul domeniu și întreaga garnitură de metode aplicate realității”, calificând ironic metoda realismului socialist drept „evidențialism”.

În același timp, nu mă pot abține să nu relev ciudata coincidență care face ca această primă recenzie la volumul *Din clasicii noștri* să apară exact la șase zile după întrevăderea Brejnev–Ceaușescu din 5 august 1977, petrecută în Crimeea, în cursul căreia liderul sovietic îl avertizase pe omologul său român asupra faptului că „«recidiva unor publicații nedorite era rezultatul unui control insuficient [...]», dar își exprimase speranța că Nicolae Ceaușescu va privi «într-un spirit tovarășesc» expresia îngrijorării sale și va acorda importanța cuvenită acestor probleme”²⁸.

Se mai impune precizarea că atât sincroniștii, cât și protocroniștii nu au dat atenție suficientă definiției lovinesciene a sincronismului („Interdependența înseamnă, după noi, sincronism, adică tendința de uniformizare a tuturor formelor de viață a societăților moderne solidare între ele” (Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației românești moderne*, ed. Z. Ornea, București, Minerva, 1997, *Studiu introductiv*, p. XIV), ceea ce făcea inutil reproșul conform căruia nu ar fi acordat o pondere egală influenței externe și factorului intern, deoarece interdependența cuprinde în definiția ei ideea unui raport între modelator și modelat, ambele laturi ale procesului de aculturație fiind incluse în principiul unic al sincronismului.

Obiecția rămâne însă valabilă, fiindcă uniformizarea nu poate fi aplicată mecanic și aprioric fenomenului cultural. Definiția lovinesciană creează, totodată, confuzie, dat fiind faptul că raportul de modelare prin uniformizare nu reprezintă decât un caz particular al ecuației de interdependență; în forma ei generală, interdependența nu presupune cu necesitate un raport de subordonare între entitățile asociate, ci existența lor autonomă, în ocurența unui condominiu, a unei părți

²⁷ „Realismul socialist n-a apărut în literatura română dintr-o dată; el s-a constituit ca și în alte literaturi într-un proces complex, prin adâncirea realismului și a altor direcții artistice cu caracter pozitiv (ca de ex. romantismul activ, protestatar și vizionar) prin lărgirea și adâncirea acestora pe baza tuturor cuceririlor și tradițiilor artei înaintate, revalorificate critic în lumina experienței istorice a clasei care și-a asumat rolul de a reorganiza pe cale revoluționară societatea.” (D. Micu/N. Manolescu, *Realism. Realism socialist* <editorial>, în *Gazeta literară*, anul XI, nr. 22(532), joi 28 mai 1964, p. 1.

²⁸ V. Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice 1965–1989*, pref. de Radu Ciuceanu, INST, București, 2013, p. 354–355.

administrare în comun. Totuși, în accepțiunea curentă a termenului se definește o evoluție reciproc condiționată între fenomene.

O altă idee vulnerabilă expusă în *Istoria civilizației* se referă la mutația pe care o suferă o exo-formă ce ar deveni cu timpul parte a fondului. În realitate, o formă neasimilată nu produce o schimbare de fond, ci aduce cu sine o mimare fără corespondență cu stratul de adâncime. Pe acest procedeu al picăturii chinezești s-a clădit ulterior eșafodajul propagandei comuniste, cu rezultatul că indivizii afectați începeau să acționeze împotriva propriilor interese.

Mai reține atenția o incongruență semnalată chiar de editorul Zigu Ornea (*op. cit.*, „St. introd.”, XXIV), care afectează autonomia esteticului, și anume existența în cuprinsul *Istoriei civilizației* a „apriorismului ideologic”, cu alte cuvinte a tezismului.

O altă obiecție întemeiată privește următoarea formulare: „Timp de secole, poporul român, supus influenței deformatoare turcești, rusești, fanariote, a fost abătut de la formula rasei sale. Din această cauză ceea ce se revendică drept tradiție e departe de a fi specificitatea adevărată a poporului român.” (*op. cit.*, ed. 1997, p. 334). Replica lui Edgar Papu, pe urmele lui L. Blaga, a fost că, în procesul devenirii, o influență odată asimilată devine parte constitutivă a fondului intern.

Șocat de acuzațiile aiuritoare care i se aduceau, E. Papu suferă în decembrie 1978 un preinfarct care îi încetinește ritmul de lucru și disponibilitatea publică, iar în 1980 se instalează anumite tulburări de vedere, diagnosticate de-abia peste patru ani ca fiind cauzate de un adenom de hipofiză, maladie pricinuită de trecerea printr-o experiență traumatică (de obicei, travaliul nașterii, în cazul femeilor).

Se mai cere observat că el nu-l contestă pe Lovinescu, ci doar forma vulgarizat-propagandistică a sincronismului cosmetizat²⁹ din conjunctura de după repunerea sa în circulație, în 1965. Ia atitudine împotriva fundamentalismului care greva viața literară și inducea teza eronată privind „modernizarea” societății românești prin voința „Puterii adumbritoare” a Rusiei, din aceasta rezultând necesitatea unui proces neîngrădit și nelimitat de aculturație moscovită, și nicidecum un reproș adresat criticului de la *Sburătorul*. De altfel, într-un interviu acordat lui Marian Petcu, în *Românul*. Magazin cultural, anul I, nr. 19, decembrie 1991, p. 1 (omis de Ilie Rad și Grațian Cormoș, în volumul *Edgar Papu. Interviuri*, Cluj, Editura Limes, 2005), va afirma că receptarea negativă a inițiativei sale se datorează

²⁹ Vezi ultima versiune a textului protocronist în *Românul*, într-un foileton compus din 6 părți, apărut între martie–iulie 1991: Edgar Papu, *Problema protocronismului. Sec. 17–18*, în *Românul*. Magazin cultural. Bilunar independent, anul I, nr. 1, martie 1991, p. 1; 4–5; Edgar Papu, *Protocronism românesc în sec. XIX*, în „Românul”. Magazin cultural. Bilunar independent, anul I, nr. 3, aprilie 1991, p. 1; 6; Edgar Papu, *Protocronism românesc în veacul XX (1)*, în *Românul*. Magazin cultural. Bilunar independent, anul I, nr. 4, mai 1991, p. 5; Edgar Papu, *Protocronism românesc în veacul XX (2)*, în *Românul*. Magazin cultural. Bilunar independent, anul I, nr. 5, mai 1991, p. 5; Edgar Papu, *Protocronism românesc în veacul XX (3)*, în *Românul*. Magazin cultural. Bilunar independent, anul I, nr. 8, iunie 1991, p. 1; 4–5; Edgar Papu, *Protocronism românesc în veacul XX (4)*, în *Românul*. Magazin cultural. Bilunar independent, anul I, nr. 9, iulie 1991, p. 4.

orgoliului personal al anumitor oameni de cultură³⁰. Opinia mea este, însă, că respingerea protocronismului este rezultatul unei comenzi politice, fiindcă pune sub semnul întrebării întregul algoritm al teoriei literare bazat pe instrumentalizarea teoriei lui Lovinescu.

Se mai cere adăugat că E. Papu nutrea încă din tinerețe anumite rezerve față de obiectivitatea critică a lui Lovinescu, fiindcă, după lectura *Memoriilor*³¹ patriarhului de la *Sburătorul*, notează în *Jurnalul* său, la însemnarea din 23 decembrie 1930: „Sub scutul atitudinii critice, acest timorat nu îndrăznește să aibă o judecată hotărâtă decât pentru cei cari l-au insultat. Aprecierile lui sunt o pastă hibridă în care o anemică însușire pozitivă, găsită unui poet sau critic, repede retractată printr'una negativă tot atât de spălăcită, aceste însușiri succedându-se confuz într'un chaos de artificialitate dezorganizată”.

Există și o fază secundă a receptării protocronismului, din care Edgar Papu se sustrage sau în cursul căreia dovedește o slabă participare sau vizibilitate publică, care începe după închiderea, în iunie 1978, a dosarului său de urmărire informativă, Securitatea ajungând la convingerea că ideea sa nu urmărește vreun scop extra-cultural ascuns sau subversiv. Sunt tentat să cred că atunci debutează o operațiune de confiscare a protocronismului³² în beneficiul propagandei regimului, însă derivațiile și deviațiile³³ ideii nu mai cad în răspunderea sa³⁴.

³⁰ Edgar Papu, *Este un moment de criză*. Interviu acordat lui Marian Petcu, în *Românul*. Magazin cultural. Bilunar independent, anul I, nr. 19, decembrie 1991, p. 1; 6: Rep.: „De ce a fost respins atât de categoric protocronismul?”; E.P.: „Există două feluri de orgolii în cultura noastră. Este orgoliul național și orgoliul individual. Din păcate, de multe ori orgoliul individual este în conflict cu orgoliul național. Și nu numai cu orgoliul național, dar și cu obiectivitatea și cu aspectul contribuției efective a spiritului românesc. Adică orgoliul individual este cel care își închipuie sau crede că prin persoana celui care îl poartă, cultura românească și spiritul românesc vor trăi. Or, lucrul acesta este inexact. Spiritul românesc este legat de o vechime care intră în fundul timpurilor. Drept dovadă [...] tipul meșterului [...] care coboară într-un timp primordial [...] Harap Alb este considerat un basm, dar este de fapt o epopee [...]”. Despre faptul că teoria sa a apărut într-un moment istoric când regimul urmărea exaltarea spiritului național, spune: „Regimul căuta [sentimentul național] pe niște căi cu totul neconvingătoare [de genul] Cântarea Românei [care] au poluat spiritul național. A fost o confuzie superficială. Cred că [acea convingere] există și acum și este lipsită de simț critic”. În continuare, s-a referit la obiceiul românilor de a-și martiriza valorile.

³¹ Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1930.

³² Marian Popa o situează anterior, v. *Istoria literaturii române de azi pe mâine. 23 August 1944–22 decembrie 1989*, Ed. Semne, București, 2009, II, p. 88: „Dar deja în acest timp [*Colocviile „Lucașfărului”* din 8–15 oct. 1977] protocronismul se eliberează din chingile cărții lui E. Papu, devenind o doctrină care delimitează și conflictualizează naționalismul oficial, dizidenții și internaționaliștii”.

³³ „[...] se încearcă pe de o parte edificarea artificială a unei filozofii marxiste a culturii, pe de alta hibridarea acesteia în vederea salvării ei prin sisteme idealiste înainte repudiate. Desigur, în funcție de necesități, conducerea politică provoacă schimbări, dar nu prin renunțarea la dogmă, ci prin modificarea unora din termenii ei interiori, cu ajutorul dialecticii empirice”. (Marian Popa, *op. cit.*, II, cap. III „26 aprilie 1964–22 decembrie 1989”, § 3. „Entuziaștii de meserie, optimiștii de carieră, lingăii de conjunctură, ticăloșii de ocazie, delatorii din vocație, frică sau constrângere, imbecilii cu origine sănătoasă și rubedenii suspuse pentru același merite, analfabeții fanatici ai ideologiei, ignoranții agresivi, indiferenții, sarcastici”, p. 43).

III. Receptarea protocronismului în perioada post-decembristă. Când, în 1994, apare versiunea românească a studiului Katherinei Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania* (1991), sub titlul *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Mona Antohi/Sorin Antohi (trad.), București, Editura Humanitas, aceasta va face școală și va alimenta un nou val anti-protocronist, fiindcă acreditează ideea, bazându-se pe mărturii interesate, că protocronismul devenise „doctrina oficială” a regimului, iar renegarea conceptului devine un test obligatoriu și, indirect, o declarație publică de adeziune la noua linie politică post-comunistă, transformând protocronismul într-un detestat concept *underground*. În 2016, când Universitatea din București i-a conferit titlul de *Doctor Honoris Causa*, autoarea a recunoscut, în *Discursul de mulțumire*, că atunci când sosise în România, în 1971, cu o bursă de cercetare, venise înarmată cu anumite lecturi și teorii care – a constatat ea – nu se potriveau întrutotul situației de la fața locului. În studiul ei, câmpul literar autohton este perceput în temeiul unor metode sociologice și a unor teze din politologie care au contemplat literatura drept produs al raporturilor din lumea literară și drept instanță circumscrisă și limitată la normativul autoritar al politicii culturale, pornindu-se de la premisa că toate manifestările literare, inclusiv teoriile vehiculate în spațiul public poartă un gir oficial și o conotație propagandistică implicită, ceea ce a generat judecăți de valoare lipsite de capacitatea de a discerne între tradiția și voința țării și transformismul la care o supusese regimul politic aflat la cârma ei.

Afirmațiile din lucrarea Katherinei Verdery – care venea dintr-o țară în care studiile românești sunt incluse încă în domeniul slavisticii, prin urmare dintr-un centru cultural și academic, ce *ab initio* neagă originea și pune sub semnul îndoielii autenticitatea identității poporului român și, pe cale de consecință, însăși necesitatea existenței statului român – se trag dintr-un lung șir de teoretizări sociologice și politologice asupra naționalismului începute în timpul ultimului război mondial, când țara noastră se afla în tabăra opusă Puterilor Aliate. Din acest motiv, toată producția culturală nu numai din anii războiului, ci și din întreaga perioadă interbelică este suspectată a poseda o conotație rasială și a promova un naționalism viciat.

Mă voi referi, pentru început, la primele studii clasice din bibliografia consacrată conceptului de naționalism, teoretizări care, cu trecerea timpului, din deferente și neutre devin din ce în ce mai critice, pentru a sfârși într-o negare și excomunicare totală a acestei ideologii.

Filosoful și istoricul Hans Kohn (1891–1971), principala autoritate academică și cel mai influent teoretician în domeniul naționalismului, s-a ilustrat prin două lucrări fundamentale în literatura de specialitate: *The Age of Nationalism: A Study in the Growth and Fulfillment of an Idea (Epoca naționalismului. O cercetare asupra încheșării și desăvârșirii unei idei)*, în care analizează perioada 1789–1919, referențială pentru germinarea ideilor lui Rousseau și Herder, care se impun în

³⁴ V., în acest sens, cap. *Redinamizarea retrospectivă a ideii*, în Vlad-Ion Pappu, *op. cit.*, p. 115 sqq.

conștiința publică și se răspândesc simultan cu industrializarea și democratizarea societăților occidentale, în timp ce lucrarea *Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background* (*Ideea de naționalism. Un studiu asupra originii și contextului ei*) se preocupă de identificarea antecedentelor ideii în gândirea Antichității și a formelor pe care le îmbracă de-a lungul a câtorva milenii de istorie până la teoretizarea de către iluminiști a conceptului de stat-națiune, precum și cu crepusculul naționalismului, ca idee constructivă, ce debutează odată cu epoca interbelică în care devine un factor de discriminare rasială.

Experiențele sale biografice – se naște în Praga lui Kafka, trăiește drama minoritarului din Austro-Ungaria, asistând fără voie la ciocnirea între civilizația slavă (cehă) și cea germană și transpune în cheie rațional-discursivă trăirile distopice ale marelui său înaintaș de care-l despart numai patru decenii de posterioritate (trăire redată sistematic în lucrarea *The Habsburg Empire, 1804–1918*, în timp ce catastrofa naționalistă din Cel de-al Treilea Reich îi suscită eseul *The Mind of Germany – Introspecție în modul german de gândire*), participă la mișcarea studențească sionistă din orașul natal, aflată, după cum mărturisește el, sub influența naționalismului antebelic, neo-romantic al tineretului german, petrece cinci ani în Rusia, după ce cade prizonier în Primul Război Mondial pe frontul din Galiția (ce-i oferă material pentru studiul *Pan-Slavism: Its History and Ideology*), dar și nouă ani în Palestina (1925–1934), după un stagiul parizian și londonez de activist sionist (fructificat în studiul său de debut din 1922, intitulat *Nationalismus* și ale cărui concluzii răzbat în proiectul său liminar din 1944, *Ideea de naționalism*), însă dezamăgit de violența endemică din Orientul Apropiat se stabilește în America, unde activează ca profesor la Northampton și New York, dar ține în paralel prelegeri la Harvard, în calitate de bursier al Fundației Memoriale *John Simon Guggenheim* – își lasă amprenta asupra centrelor de interes din activitatea intelectuală, dar și asupra implicărilor sale de ordin civic: a fost lider al grupării pacifiste *Brit Shalom*, formată din intelectuali evrei „universalști”, trăitori în Palestina de sub mandat britanic, grupare ce milita pentru crearea unui stat dual iudeo-palestinian; de menționat că, printre adepții acestui curent de idei, s-a numărat și Yehudi Menuhin. Către senectute, încercatul om de cultură va declara – parafrazându-l pe William Blake – că experiențele sale au fost dobândite „cu prețul a tot ceea ce îi stă unui om în putință să dea”.

Autorul recunoaște că înregistrarea istoriografică a ideii de naționalism se datorează contactului direct cu realitatea Imperiului austro-ungar, fiindcă acest stat ar fi reprezentat un câmp efectiv de experimentare socială a vectorilor emancipării politice, precum și un teren ideal de observație a manifestărilor și coliziunilor produse, dar va utiliza metoda comparativă pentru a delimita particularitățile fiecărui curent naționalist în parte, cât și pentru a determina numitorul comun al mișcării.

Pentru Hans Kohn, naționalismul este de neconceput în afara ideii de suveranitate populară, a unui nou raport de reprezentativitate între conducător și supuși, la aceasta contribuind secularizarea științelor naturii și a teoriilor juridice, prin operele lui Hugo Grotius și John Locke.

Principala teză a concepției sale istorice presupune că mișcarea naționalistă pozitivă, propriu-zisă acționează în statele unde „tiers état” (*a treia stare*) era constituită și deținea o pondere socială relevantă (Anglia, Franța, Statele Unite), conducând la transformări politice și economice; în schimb, acolo unde – la debutul veacului 19 – burghezia era debilă sau în curs de formare (Germania, Italia, lumea slavă, ce cuprinde în sensul dat de autor tot Estul Europei), naționalismul s-ar fi manifestat exclusiv în plan cultural (cultivând literatura și folclorul, rafinarea idiomului colocvial sau studiul istoriei locale) și a dat naștere așa-numitului „Volksgeist” (*spirit etnic*, în trad. rom. adecvată: *idealul național*), cu accepțiunea de substitut teoretic al națiunii-stat.

Ideea că ar exista naționalisme propriu-zise și derivate fictive ale acestora a fost inițial enunțată în studiul său din 1939, *Revolutions and Dictatorships (Revoluții și dictaturi)* și în cel din anul următor, *Not by arms alone (Nu numai prin puterea armelor)*. În raționamentul său, ideologiile derivate ar fi conceput națiunea în chip de colectivitate monoetnică, legată exclusiv prin legături de sânge, în timp ce constructul teoretic de *Volksgeist* și-ar fi auto-asumat rolul de principiu formator al națiunii, fără ca totalitatea condițiilor constitutive reale (industrializare, democrație și ocurență a clasei de mijloc) să fi fost întrunite și în absența unui contract social de reprezentare responsabilă între elita conducătoare și mase. Autorul suspectează că, în aceste cazuri, elitele politice ar fi utilizat naționalismul în chip manipulatoriu și pur declarativ pentru a-și însuși o legitimitate pe care nu o meritau, substituindu-se simbolic majorității pasive, dar și în intenția de a masca absența unei voințe politice capabilă să promoveze mutații economice și sociale de anvergură, limitându-se la o acțiune politică inerțială și dilatorie, de conservare a unui *status quo*. Pe când în statele națiuni, naționalismul a contribuit la declanșarea unui activism politic și social de masă, în Europa Centrală și de Răsărit principiul din care derivă acest fenomen ar fi, din motivele arătate, inaplicabil.

Recunoaște, totodată, că definițiile sociologice și psihologice ale modului de asamblare a grupurilor naționale (naționalităților) sunt insuficiente pentru demonstrarea caracterului permanent al solidarizării umane realizate și pentru a opera o delimitare față de alte tipuri de grupuri, atrăgând atenția că grupurile etnografice (etniile) nu evoluează în mod necesar și necondiționat către stadiul de naționalitate, constituind numai „un material biologic” brut, susceptibil de a fi antrenat în procesul de geneză a națiunii.

Una din consecințele discutabile ale tezei sale insistă asupra faptului că o comunitate de origini, de limbă, de teritoriu, de formațiune politico-statală, de obiceiuri, de tradiții și de cult n-ar reprezenta un factor indispensabil în făurirea națiunii, argumentând că elementul decisiv în constituirea acesteia ar fi voința indivizilor de a trăi și activa într-un complex corporativ de relații, determinarea conștientă de a forma o națiune (conștiința națională), acceptul – act volițional și în cunoștință de cauză – de a deveni cetățeni ai aceluia stat (de factură neapărată liberal franceză), simultan cu considerarea loialității față de națiune drept condiție civică supremă.

După Kohn, naționalismul este, înainte de toate, o stare de spirit, un act conștient, însă rudimentele sale și-ar avea originea, la nivel psihologic, în două complexe mentale dominante ce denotă ieșirea omului din primitivism – egocentrismul și nos-centrismul (apartenența la un grup închis, nu neapărat elitist), rezultatul unei operații de diferențiere și de contrapunere a ego-ului față de mediu, complexe care conduc la formarea conștiinței de sine și a conștiinței de grup (familie, clan, gintă, castă, clasa, satul, secta, confesiunea), dar și la un mod acțional specific.

Dragostea față de patrie (nucleul patriotismului) nu ar fi un fenomen natural, susține el, ci „un produs artificial”, rezultatul unui îndelungat proces istoric și intelectual. Neagă definiția aristotelică (*Etica* IX, 10, 3: „Patria ar trebui să cuprindă nu mai puțin de zece persoane și nu mai mult de zece mii”), conform căreia iubirea de patrie este o potențare naturală și armonioasă, calitativ identică legăturii afective cu familia și căminul. Recurge, în schimb, la distincția lui Nietzsche (*Also sprach Zarathustra*, ed. germ. 1980, p. 77) între „Fernstenliebe” (iubirea față de necunoscutul de departe) și „Nächstenliebe” (iubirea aproapelui), considerând că atât de creștineasca „iubire a aproapelui” ar fi o expresie a „iubirii de sine”, în timp ce empatia față de oamenii trăitori în afara mediului propriu subiectului, ieșiți așadar din raza contactului său direct și imediat, ar intra în categoria solidarității internaționaliste.

Mecanismul psihologic primordial ce ar fi concurat la închegarea patriotismului s-ar explica prin faptul că universul familiar îi creează omului un confort mental, în timp ce schimbările de situație, locurile necunoscute sau străine le-ar percepe drept factori amenințători. Dintr-o atare reacție ar decurge o supraevaluare a calităților teritoriului natal care ar lua forma unei superiorități comparative, dedusă din sentimentul de siguranță ce-l inspiră subiectului în cauză.

În cadrul aceleiași demonstrații, autorul analizează raportul între limba maternă și idiomul *alter*-ului, făcând observația că „anterior apariției sentimentului național, idiomul comunitar arareori reprezenta un temei al prestigiului și forței degajate de grupul vorbitor” și corelând, în consecință, naționalismul cu ascendentul limbii materne în axiologia proprie unei comunități. Totuși, Hans Kohn, de dragul apriorismului ideologic, subvaluează funcția comunicațională a limbajului care, pe lângă legătura de rudenie, s-a relevat a fi fost un factor fundamental de coagulare endo-morfotică a entității umane desemnate drept grup, însă are dreptate când susține că incomprehensibilitatea unui idiom străin dobândește un caracter obstructiv și diferențiator.

După o primă luare de contact cu lucrarea *Ideea naționalismului*, în care comentatorii vădeau o adeziune nelimitată și o admirație neștirbită față de „monumentalitatea” construcției sale teoretice și a cumulului într-adevăr impresionant de informații furnizate (v. Heinz H. F. Eulau³⁵, autorul primei recenzii din 1 sept. 1944),

³⁵ V. Heinz H. F. Eulau, „Hans Kohn: *The Idea of Nationalism*, MacMillan, N.Y., 1944”, în „SAGE Journals”, Vol. 235, Issue 1, Sept. 1, 1944: „Naționalismul din zilele noastre – nota recenzentului, într-un enunț paradoxal, ce ilustrează percepția epocii asupra ambivalenței axiologice a ideologiei – reprezintă cel

decantarea ideilor sale în timp a produs o receptare mai nuanțată, obiecțiile îmbrățișând un câmp larg de atitudini. Exegeții au observat că întreaga concepție asupra istoriei este încărcată de un dublu subiectivism³⁶, izvorât din contactul direct cu evenimentele traumatice din prima jumătate a veacului 20 față de care Kohn n-avea cum să se distanțeze critic, în timp ce în al doilea rând i se reproșează faptul că ar fi fost sensibil (cum era și firesc) la evenimentele istorice majore care se derulau la data redactării studiului (încheiat în toamna anului 1943, autorul aflându-se pe teritoriul unui stat implicat total în conflagrația mondială, SUA), ceea ce face ca, în analizele sale, țările aflate în afara lumii anglo-saxone sau a Occidentului european, să fie privite ca aparținând unei categorii minate de un negativism istoric³⁷, din care se subînțelege că ar fi purces războiul mondial, ceea ce este departe de a fi adevărat. Nu evoluția istorică diferită și nici accepțiunea deosebită atribuită valorilor națiunii au condus la clivajul dintre Aliți și Puterile Axei, ci însuși algoritmul dezvoltării economice, fiindcă imperialismul reprezintă un factor decisiv în procesul de industrializare. Fără capturarea resurselor ieftine din teritoriile colonizate și fără o expansiune asupra piețelor, ciclul producției nu poate fi reluat într-un ritm susținut, dacă se bazează numai pe cererea internă, iar perfecționarea tehnologică nu poate fi finanțată satisfăcător. Iată principala dihotomie invocată de autor: „Diferitele interpretări care i s-au adus [redevabile condițiilor interne specifice] au produs tipuri diferite de naționalism – unul bazat pe conceptele unei clase mijlocii liberale, destinat aplicării într-o societate democratică la nivel planetar, celălalt întemeiat pe iraționalism și pe concepte pre-iluministe, tinzând către exclusivism – și vor constitui cadrul ideologic al marilor conflicte din lumea contemporană” (p. 457, ed. 1944). Kohn pierde din vedere faptul că ciocnirile de natură ideologică sunt parametrii însoțitori ai unui conflict cu miză economică, ideologia având doar rolul de a-i alina pe membrii unei societăți, în funcție de interesele lor vitale, însă rareori are capacitatea de a le schimba opțiunea inițială de fond.

O contradicție remanentă în concepția sa se referă la iraționalismul romantic care a guvernat închegarea naționalismului german și care ar fi produs o ideologie nocivă, deși în altă parte recunoaște că „multe idei fundamentale ale fascismului

mai mare obstacol în crearea unei lumi mai bune. Însă, fără epoca naționalismului, o lume mai bună, n-ar fi fost poate posibilă.” (în orig.: “Today nationalism has become the greatest obstacle to a better world. But without the age of nationalism, the better world might never be possible.”)

³⁶ Nimeni n-a observat, de pildă, modul în care se strecoară tezismul în țesătura analizei factologice. Momentele și evenimentele istorice sunt înlănțuite după o logică impecabilă, numai că nu desenează faptul istoric nud, ci o imagine interpretativă a sa, trecută prin grila unor criterii neomogene de evaluare, obținându-se o fuziune – ce-i drept, fără cusur – între adevărul istoric și proiecția deziderativă de natură intențional-utopică. Din nou, determinismul utilizat de sociologie denotă incapacitatea sa de a cuprinde și penetra particularitatea fenomenului cultural, în genere, și al noosferei, în special, cultivând în permanență o reducere la o actualitate (chiar și procesul devenirii istorice este segmentat în actualități supraetajate) ideologizată și respingând ca iraționale conținuturile ideatice nedemonstrabile. Dovedește, totodată, că nu suportă teorii alternative nedeterministe și are tendința să transfere în câmpul valorilor estetice criterii de natură etică și să subsumeze cu necesitate dezbateră de idei luptei de dominare a câmpului literar.

³⁷ Mă feresc a merge până într-acolo încât să-i desemnez concluziile drept redevabile cerințelor impuse de propaganda pe timp de război, fiindcă ar fi nedrept.

italian au fost adoptate după surse franceze, iar unele din cele mai importante concepte ale național-socialismului sunt de găsit în scrierile lui Maurice Barrés”. Prin urmare, extremismul german nu era produsul unui defect structural al ideaii romantice, ci rezultatul unor idei de import, exploatate conjunctural.

Tot controversabilă rămâne pretenția teoreticianului de a mola realitatea după șablonul său conceptual. Schematizarea unui proces istoric proteic și eroarea de a desconsidera manifestările naționaliste din zonele „retardate” economic, ce nu îndeplinesc condițiile canonice, fac obiectul unei obiecții de natură logică; Kohn ignoră faptul că același fenomen istoric poate înregistra simultan efecte pozitive și consecințe perverse. Naționalismul, ca orice operațiune de delimitare, este pozitiv, deoarece configurează un profil colectiv identitar, dar în același timp negativ, fiindcă discriminează (se delimitează de) restul lumii; drept urmare suntem datori a înțelege că gruparea societății umane după criteriul națiunii a reprezentat un proces pozitiv în toate zonele, indiferent dacă fenomenul nu se manifestă peste tot la aceeași dată, însă de efectele sale negative, cum ar fi exclusivismul, xenofobia, multă vreme echivalentă cu antisemitismul, și șovinismul, n-au fost scutite nici statele națiuni din primul eșalon, dacă luăm în considerare discrepanța dintre discursul asupra drepturilor omului și politica de colonizare.

Ridică apoi semne de nedumerire convingerea autorului că geneza națiunii ar fi un proces exclusiv consensual și pacific, ignorându-se – în cursul plămădirii statului național – latura de standardizare educațională, legislativă, militară, a însemnelor și simbolurilor de stat care presupune, în practică, o politică autoritară.

În cele din urmă, a fost criticată coerența conceptului său de naționalism, fiindcă, în realitate, procesul este mai abrupt, aleatoriu, de factura unui curent de opinie care erupe în spațiul public și pune istoricul în fața faptului împlinit, fără a-și dezvălui cu claritate mobilurile, fapt relevat de politologul israelian Adi Gordon (v. conferința „Convertirea în serie și mitologia «coerenței»”. Contradictoriul Hans Kohn și multiplele sale metamorfoze”, 2009).

Deosebit de nefastă a mai fost teoria sa asupra dimensiunii culturale, fiindcă a impus un dublu standard în abordarea culturilor vernaculare care – cu toate imperfecțiunile lor – contribuieră la formarea conștiinței naționale în țările de proveniență. „Herder a fost primul – remarcă istoricul, vezi p. 429, ed. 1944 – care a insistat asupra faptului că civilizația umană nu se manifestă sub forme generale și universale. ci prin expresii naționale și particulare; că fiecare manifestare culturală trebuie să fie originală, însă că originalitatea le aparține comunității și limbii naționale [...] Accentul pus pe comunitatea poporană și pe idiomul ei va conferi o nouă însemnătate și demnitate diferitelor grupuri etnice din Centrul și Răsăritul Europei și le va inocula o conștiință națională [...] Naționalismul cultural a fost fundamentul pe care s-a clădit naționalismul politic”. De aici, însă, trage concluzia că temeiul teoretic ar fi fost culpabil pentru excesele acțiunii politice, uitând că fructificarea politică a unei concepții filosofice sau culturale, în genere, necesită o grilă aplicativă care nu ia naștere de la sine, ci este opera ideologului care

intenționează să domine cu ajutorul ei scena politică. Blamează, prin urmare, opera literară și creatorul, în loc să condamne propaganda cu nelipsitul ei ideolog de serviciu.

Pe teren românesc, Kohn are meritul să rectifice, involuntar (fapt arhicunoscut în filologia românească), o eroare a lui E. Lovinescu care susținea că debutul aculturației franceze s-ar plasa după momentul Păcii de la Adrianopol (1829). Îl citează (p. 717, Nota 131), în acest sens, pe John C. Campbell, autorul disertației *French Influence and the Rise of Rumanian Nationalism /Influența franceză și geneza naționalismului românesc/*, susținută la Harvard în 1940, care (la p. 11) remarcă faptul că fanarioții veacului 18 au introdus în Principatele Române cultura franceză, deoarece erau „reprezentanții unei civilizații internaționale, oameni cu vederi cosmopolite și slujitori ai unui imperiu non-național”.

Un alt moment important în evoluția teoretizărilor conceptului l-a reprezentat studiul *Nations and Nationalism*, publicat în 1983, la Cornell University Press, Ithaca, de antropologul Ernest Gellner (1925–1995), fondatorul Centrului de Studii asupra naționalismului de la Universitatea Central Europeană, Praga, 1993. Pentru el, naționalismul este o idee eminentă politică care stipulează congruența între unitate politică și națională, care ar fi luat naștere din necesitatea omogenizării păturii rurale reamplasate în mediul citadin de procesul industrializării, în cadrul ei inventându-se un trecut și o cultură comună, pe principiul inoculării unei memorii artificiale; prin urmare, conceptul pierde la el calitatea de formator al unei civilizații, ci este coborât la treapta de simplu instrument manipulativ al conștiințelor, cu o finalitate tranzitorie și utilitară, un banal truc prin care se propagă și se generează o existență socială falsificată.

Iată care a fost armătura teoretică în numele căreia Edgar Papu a fost linșat mediatic, iar protocronismul atacat și aneantizat în epoca post-decembristă, declarându-l fie o reminiscență a mentalității ce a caționat discriminarea rasială din interbelic, fie o ideologie a național-comunismului, bazându-se – după cum am văzut – pe mistificarea articolului de direcție, pe răstălmăcirea intențiilor, scopurilor și efectelor produse de idee, profitându-se de faptul că toată literatura și documentația pe baza căreia s-ar fi putut reconstitui evoluția firească și valorile autentice ale culturii române fuseseră expropriate și șterse din memoria societății. Toată campania a fost parte componentă a unui proces de inginerie socială – similară experimentelor din timpul Regulamentului Organic și din faza de bolșevizare acută³⁸ –, ce a ținut re-prelucrarea și reformularea conștiinței identitare pe alte paliere și după algoritmi de laborator.

³⁸ Este uimitor cum, într-un interval de trei decenii, 1932–1963, s-a produs o mutație majoră în sânul societății românești dovedită de glisarea preferințelor politice de la centru stânga-centru dreapta către extrema stângă. Dacă la recensământul din 1930, la o populație a României de 18,5 mil. de locuitori, numai 240 000 erau ocupați în industrie, prin urmare formau proletariatul, adică potențialul bazin electoral al partidului comunist, după încheierea cooperativizării și naționalizarea „mijloacelor de producție”, 70% din populație s-a văzut lipsită de bază materială și a trebuit să se angajeze în

Făcându-se ecoul percepției post-decembriste asupra protocronismului, Raportul final al Comisiei prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste din România, cunoscut sub numele de *Raportul Tismăneanu*, în care accentul cade asupra limitelor ideografice ale comunismului și mai puțin asupra consecințelor sociale și umane produse, tratează ideea drept instrument al cultului ceaușist, pe un ton zeflemitor: „Conceptul literar de protocronism – introdus de reputatul istoric literar Edgar Papu – a fost exploatat în sensul dorit de culturnici, de scriitorii și istoricii literari puși în slujba regimului. Născut din ceaușism și crescut din drojdia orgoliului național, protocronismul năște, la rândul lui, ceaușism. Protocronismul a constituit însă o miză importantă a propagandei din clipa în care s-a văzut limpede că poezia și proza nu mai pot fi controlate și nici măcar deturnate prin diversiuni de tot felul. Dacă-l analizăm din direcția țelurilor propagandei (care vor fi legate mereu de consolidarea puterii politice), suntem în măsură să observăm că a fost o încercare de alterare, de anemiere, de escamotare și de dezorientare a spiritului critic, acesta constituind veritabilul mare pericol pentru orice regim totalitar [...] Această demagogie naționalistă nerușinată și – pentru mulți intelectuali – comică și grotescă, fiind revărsată zi de zi peste o populație în genere prost informată și cu un nivel de educație redus, a reușit să creeze mentalitate. Mitologia de acest tip a precedat vremii dictatorului și i-a supraviețuit”. (p. 505–506). Pe *site*-ul IICMER din 2013, condus la acea dată de Vladimir Tismăneanu, Edgar Papu figura ca „partizan al protocronismului”; e ca și cum ai spune că Einstein a fost un partizan al Teoriei Relativității. Intenția era de a trata fenomenul în devălmășie, fiindcă excrescențele lui erau derivate din filosofia statului, ideologie sau sociologie și se prezentau mai vulnerabile în contextul disputei. Așa că principalele contraargumente s-au folosit de aceste slăbiciuni pentru a deforma și răstălmăci atât ideea, cât și intenția cu care fusese lansată de autorul ei. Theodor Codreanu, prin articolul *Edgar Papu și minoratul culturii românești*, în *Argeș*, aprilie 2006, este singurul care reacționează la tezele Raportului, arătând că subevaluarea culturii române este născută dintr-un act de subordonare politică și de acceptare a unui statut geopolitic periferic.

Tot verbiajul care a populat, încontrându-se, polemica legată de protocronism a fost menit să acopere, de fapt, o dispută cu substrat rasial. E. Lovinescu ignorase toată literatura română de până în sec. 19, în intenția de a dovedi contribuția determinantă a minoritarilor la încheierea culturii și civilizației moderne românești, de aici preeminența pe care o acordă factorului extern, alogenii proveniți din

industrie, devenind bugetară și, odată cu aceasta, dependentă de stat și captivă în perimetrul ideologiei bolșevice. Rezultatul a fost o răsturnare spectaculoasă a opțiunii politice. Dacă, în 1932, preferințele politice pentru stânga eșichierului politic înregistrau o medie pe țară situată între 3,5% și 5% (medie calculată pe ultimul deceniu), repartitia teritorială a voturilor stângii arătându-ne o concentrare a lor în județele din Bucovina și Banat, în timp ce restul teritoriului aduna de-abia o medie de 0,5%, după 1963 votul pro-stânga devine o necesitate ce ține de noua condiție umană captivă. Datele au fost extrase din sinteza întocmită de către statisticianul Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919–1932*, Krafft und Dortleff, Sibiu, 1932.

Imperiul austro-ungar fiind socotiți de critic drept integrați în aria culturală europeană, mai „sincronizați” cu Europa decât autohtonii, în timp ce curentul naționalist interbelic și neo-naționalist postbelic au căutat să teoretizeze o traiectorie strict indigenă a fenomenului literar și, în genere, cultural. În această ecuație, ideea lui Edgar Papu își păstrează neutralitatea și dreapta măsură, fiindcă nu compară contribuții culturale în funcție de originea etnică a creatorilor, ci contextualizează la scară supra-națională (europeană sau universală) opere, adică produsele de valoare ale literaturii române, create sau asimilate la nivelul structurii de adâncime, indiferent de determinantele biografice ale autorilor, ceea ce declarase foarte explicit: „Pot spune cu mâna pe conștiință că n-am urmărit nimic care să deformeze realitatea prin subiectivitate, deci nimic naționalist sau șovinist, fiindcă, în cadrul protocronismului, i-am integrat pe toți cei care au trăit pe pământul românesc [...]”³⁹. Această declarație reprezintă semnalul prin care se distanțează de turnura rasială sau exclusivist naționalistă pe care o luase disputa, fiindcă, în intenția sa, protocronismul fusese conceput pentru a contribui la revalorificarea potențialului creator al culturii române, la consolidarea identității ei în cadrul literaturii universale, și n-avea nimic de a face cu identificarea, în sens genealogic, a oamenilor ce creaseră această cultură.

ABSTRACT

The present paper represents a remake, on a wider scale, but far from being exhaustive, of the problem of Protochronism, as originally thought by Edgar Papu (1908-1993), her creator. The same problem was widely debated by the author of this work, Vlad-Ion Pappu, in the literary file *Edgar Papu and Protochronism in the space of the “Luceafărul” magazine*, Eikon Publishing House, Cluj, 2016. The occasion for this academic recurrence was the celebration of a quarter century after Edgar Papu’s extinction, as well as the recent occurrence of a new contribution to the theme in the monumental synthesis elaborated by Acad. Eugen Simion, *Posterity of Eugen Lovinescu*, Tracus Arte Publishing House, Bucharest, 2017.

Conceived tripartite, the current considerations examine the reception of the work *History of Modern Romanian Civilization* (1924–1925) by Eug. Lovinescu in the interwar critique, present the landmarks that unified Edgar Papu’s vision of Romanian literature, emphasizing the homogeneity of his judgments from the interwar period (1932) to the post-December period (1991), as well as the critical texts with which his book *Out of our Classical Writers. Contributions to the Idea of a Romanian Protochronism* (1977, 1989, as well as the version published in the review “Românul”, March-July 1991) was approached. In the last section were analyzed some of the sociological and politological theses on nationalism, which struck the perception of Protochronism after 1989.

There were revealed the mechanism and the ideological motivations through which E. Papu’s Protochronism was mystified and subjected to a Stalinist political process, confusing his entire critical reception, as well as how his idea was recovered by national communism to be propagandistically exploited.

Key-words: thesism, conceptual alternative, ideological terrorism, utopian ideocracy.

³⁹ Edgar Papu, *Interviu /acordat lui Ilie Purcaru/*, în *Flacăra*, anul XXX, nr. 15, 9 apr. 1981, p. 15–17.